№ 8 ՔՍԱՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ ՕԳՈՍՏՈՍ 1907

Hentchak :
Organe Central
DU PARTI
HENTCHAKISTE

ՀՆՉԱԿ

Journal Arménien
mensuel
XX Année

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՕՐԳԱՆ ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ՄԱՐՏԱԿԱՆ ՈՅԺԻ ԴԵՐԸ

Եթէ ցարի կառավարութեան ամբողջ պաշտօնէութիւնը, մեծից մինչև փոքրը, մի էականութեան (entité) վերածելու և յատկանշելու լինենք, ուրիշ աւելի յարմարագոյն եզր չկայ, եթէ ոչ անուանել այն Կատաղած Գազան։ Բաւական է մի թեթև ակնարկ յայնածաւալ Ռուսաստանի վրայ՝ համոզուելու համար, որ փրփուրը բերանին այդ Գազանը ուղղակի փարատում, ծուատում, աւեր-կործանման է ենթարկում այն ամէնը՝ ինչոր Կենսականութիւն, Ընդդիմադիր, Պայքարող և Յեղափոխական Ոյժ է ներկայացնում։ Կռուի այդ թափը ի՛սկ յայտնի ապացոյց է, որ արիւնաշաղ կառավարութիւնը շատ էլ ապահով չէ իր տարած կասկածելի յաղթութեան և վաղուան մասին։ Եւ ո՞վ է ցարիզմի արիւնախանձ արարքների անմիջական զոհը, — ժողովուրդը. այն տարրը, որ իր ոսկրների բուրգերը դաշտերի վրայ թողնելով՝ ոսկրների կոյտեր է հոսեցրել դէպի այն Գանձարանը, ուրտեղից առատ վարձատրութիւններ են դուրս գալիս այն ձեռքերին, որոնք միակ նպատակ և հրաման ունեն խողխողել, գնդակոցիրների կեր դարձնել նոյն այդ աշխատող՝ բայց չվայելող, ցարերին և նրա գոյութեան սիւները կազմող դասակարգերին յղփութեան մէջ լողացնել տուող, բայց ինքը աւուր հացի կարօտող՝ տարին-տասներկու ամիս տանջանքների բովերի մէջ իր կեանքը մաշող ժողովրդին. և ինչո՞ւ, — որովհետև նա գիտակցութեան է եկել և ուզում է ապրել, աշխատել իր և միա՛յն իր համար, և ոչ թէ իր շահագործողների, նրանց՝ որոնք ցար, կայսր, թագաւոր, իշխան, աղա, տէր . . . և սատուրնական այլ անուններ ունեն։ Եւ ի՞նչ է ներկայացնում, այս րոպէիս, ամբողջ Ռուսաստանը — մի անհուն արտ, ուր ցարական մանգաղը արմատից խլել է աշխատում այն բոլորը՝ ինչոր իր գոյութեանը սպառնալու երևոյթն ունի։ Այժմս բանտերը և աքսորավայրերը աւելի մեծ թուով բնակիչներ ունեն, քան «Սրբազան Ռուսիան»։

Իրերի այս դրութեան մէջ, իր տուած բոլոր խոստումները ամենաանամօթ կերպով դրժելուց, մամուլի և հաւաքումների կարծեցեալ ազատութիւնը խափան ջնջելուց, աշխատաւոր դասակարգի ընտրական իրաւունքները ամէն տեսակ սեղմումների ենթարկելուց յետոյ՝ ցարի փրփրերախ կառավարութիւնը բարեհաճում է կանչել Երրորդ Դուման։ Ի՞նչ է այդ է ա կ ա ն ո ւ թ ե ա ն ներքին ոգին, մտքի խաղացքը, — ցարական այդ հիմնարկութիւնը «Իսկական Ռուս Մարդիկներ»ի մի ընդհանուր ժամադրավայր դարձնել. ազնուական, բիւրոկրատ, հողատէր, ֆինանսիստ-դըրփող տարրերի՝ ցարիզմի այդ մակաբոյծ դասակարգերի համար մի մասնաւոր կեդրոնատեղի կազմել, որպէսզի իր այդ ծ ա ռ ա ն ե ր ի միջոցով իր քմահաճոյքը, իր դասակարգային տիրող շահերը քայլեցնի՝ յանուն ներկայացուցչական, յանուն ընտրողական, յանուն ժողովրդական իրաւունքների։ Հեզնութի՜ւն, ծաղրածութի՜ւն։ Բայց մի՞թէ ցարերից և բռնապետներից աւելի ճարպիկ կատակերգուներ, աւելի հնարամիտ հոպլաններ կարող են լինել։

Ոչ միայն ընկերային բնաշրջման տուած փաստերը, այլ երէկուայ պատմութիւնը լիուլի կերպով ցոյց է տալիս թէ՝ ներկայ օրերում, մինչև ո՛ւր և ի՛նչ կեցուածքով կարելի է քայլել ժամանակակից բուրժուազիայի հետ։ Եթէ ցարական սեղմումները նրան ծանր են, «Կարմիր Ուրուականը» զարհուրելի է. ուստի պրոլետարիատի յաւելեալ—արժէքների գնով պարարտացող դասակարգից չէ, որ մենք ազդու օգնութիւն պիտի սպասենք ցարիզմը տապալելու խնդրում։

Յաղթութեան յոյսը մենք մեզնից՝ մեր դասակարգից պիտի յուսանք։ Ռուս յեղափոխութեան յառաջամարտիկ տարրը պրոլետարիատն է եղած՝ և է՛. նա է որ իր յետևից քարշ պիտի տայ ոչ միայն բոլոր աշխատաւորներին, գիւղացիներին, այլև նոյն իսկ միջին և փոքր բուրժուա դասակարգերի ընդդիմադիր ոյժերին ու սրանց մտաւորականներին։

Ցարիզմ և Սոցիալ-Դէմօկրատիա, — իրարու դէմ ճակատող անվերածելի ոյժերը սրանք են։

Անշուշտ՝ Սոցիալ-Դէմօկրատիան պիտի աշխատի ընտրական քուէատուփին մօտենալ՝ որքան որ կարող է. բայց քուէատուփը ամէն ինչ չէ, և նա չպիտի կլանի իր ամբողջ եռանդը, և ոչ էլ ներկայ Դուման՝ որից կարելի պիտի լինի մի բան յուսալ։ Բանի որ քաղաքական հաստատութիւնները իշխող դասակարգի տիրապետութեան գործիքներն են, պրոլետարիատը անտարբեր չի կարող մնալ, նա պիտի ջանայ այդ գործիքը չէզոքացնել, փշրել, իր ի՛սկ՝ տիրողի դէմ

դարձնել և քաղաքական այնպիսի նոր հաստատութիւններ առաջ բերել, որ ինքը կարողանար աւելի՛ առաջ երթալու պայմաններ ունենալ։ Թոյլ չտալ որ Դուման ցարիզմի նեցուկը դառնայ, պրօպագանդա անել նրա ոչնչութիւնը, հակառակորդների դէմ դնել սօցիալիստական սկզբունքները, ժողովրդին ներկայացնել ներկայ ռէժիմի ապիկարութիւնները և նրա ծառաների թաքուն նպատակները, ի հարկին և՛ "պայթեցնել" Դուման գոյութիւնը — այդ բոլորը տաքտիկայի մասերը պիտի կազմեն, բայց միայն մասերը։ Ամբողջութեան լրացուցիչ մասերը ա՛յլ տեղ պիտի փնտռել։

Քանի որ պատմութիւնը ասում է թէ դասակարգերը տեղի չեն տալիս առանց խորտակուելու, առանց արիւն հոսեցնելու, ուսոի տապալելու, արիւն թափելու, դասակարգային տիրապետութիւնը ջախջախելու կրակոտ գործիքի պատրաստութեանը ամենից աւելի մեծ ոյժ պիտի տալ, — և գահեր փլցնող, դասակարգային նուաճումներ յառաջ բերող գործիքը՝ Մարտական Ոյժն է։ Ո՞ր ժողովուրդն է կարողացել շատ ու քիչ քաղաքական ազատութիւն ձեռք բերել՝ առանց արիւնի, առանց տիրող դասակարգի իրական ներկայացուցչի գլուխը թռցնելու։ Յեղափոխական Ոյժը ամենից առաջ, — ահա՛ ընդհանուր նշանաբանը, որին մեծ տեղ պիտի տալ առօրեայ գործունէութեան մէջ։ Կազմել, յարդարել Մարտական Ոյժեր, տալ նրան լայն ծաւալ, մի կողմից պատշաճաւոր յարձակումներով և գործունէութեամբ քայքայում, անկազմութիւն յառաջացնել Թշնամու Բանակի մէջ, միւս կողմից յամառ և յարատև ջանքերով զինու ազատամարտութիւնը պատրաստել, — ահա տաքտիկայի միւս մասերը։

Մինչև որ զինու ազատամարտութիւնը յաղթող չհանդիսանայ, մինչև որ ռուս յեղափոխութիւնը հին Ռուսիայի ներկայացուցիչների գլուխները թաւալգլոր թփրտալ չտայ կողմների մէջ — ո՛չ Նոր Ռուսիան կտիրապետի, և ոչ էլ մենք ցարիզմի ճանկերից կազատուենք։

Եթէ ցարիզմը մի էակութիւն (entité) է, այդ էակութեան գլուխը գիլյօտին հանելով է՝ որ մենք յաղթութիւն պիտի տանենք։ Եւ այդ պիտի անի Մարտական Ոյժը։

Մեր բաժնի մէջ մենք չենք թերանալ։

ԵՒՐՈՊԱ, ԹՈՒՐՔԻԱ ԵՒ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐ

(Շարունակութիւն նախորդ թուից)

ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐԸ

Այժմ տեսնենք թէ ի՞նչ են մտածում Թիւրքիայի բաղկացուցիչ ժողովուրդները ընդհանրապէս, քրիստոնեաները՝ մասնաւորապէս։

Թիւրքիայի բաղկացուցիչ ժողովրդներից և ո՛չ մէկը որ և է վստահութիւն կամ հաւատք ունի Թուրք կառավարութեան և նրա խոստումների վրայ։ Ինչքան էլ որ գծագրուած օրէնքներ և կանոններ լինեն, ինչքան էլ բարենորոգչական տրամադրութիւններ գրի առնուեն, — ժողովուրդը համոզուած է, որ դրա հետևանքը կլինի այն, ինչոր մինչև ցարդ եղած է, այսինքն դարձեալ սուլթանականութիւն՝ իր բնորոշիչ յատկութիւններով։ Դարերի փորձը նրանց դրել է այն համոզման մէջ, որ Թուրք կառավարութիւնը արմատապէս չի փոխուիլ, ինչքան էլ որ արտաքին խթանը սուր լինի։ Քրիստոնեայ ժողովուրդները այն կարծիքն ունին, գուցէ և չափազանցուած, որ տիրապետող Թուրքը երբէք չպիտի ընդունի ցեղերի բացարձակ հաւասարութիւնը իրականի մէջ, որքան էլ որ ոսկեզօծ բառերով բարի ցանկութիւններ՝ արտայայտուեն օրէնսգրքերում։

"Չկայ ծուխ՝ առանց կրակի"։ Ինչքան էլ վճիռը խիստ լինի, այնուամենայնիւ պատմական մի շարք իրողութիւններ, կարծես, գալիս են արդարացնելու ժողովրդային զանգուածների մտածմունքը։ Գիւլհանէ, Խաթթի-Հիւմայուն, զանազան իրադէների դէպքեր, "Դէստուր", տեղական կրօնա-սահմանադրական տրամադրութիւններ՝ պատմական այդ բոլոր փաստերը վկայ են հաստատելու համար, որ արդարև "չկայ ծուխ՝ առանց կրակի", ուրեմն և ժողովուրդները կարող են իրաւունք ունենալ յոռետես և շրջահայեաց լինելու։

Պր. Ստիգ, Սալոնիկի ֆրանսիական հիւպատոսը, 1902-ի դեկտեմբերի 15-ին գրում էր. "Այնքան ժամանակ որքան որ կաէի օսմանեան տիրապետութիւնը, ինչքան էլ կառավարել, ինչքան էլ հայրական լինի իր վարչութեան եղանակը, այնուամենայնիւ երբէք չպիտի կարելի լինի յուսալ թէ քրիստոնեայ ազգաբնակչութիւնը լիապէս գոհ կլինի։ Որովհետև նրանցից իւրաքանչիւրը աշխատում է վերջնականապէս դուրս գալ Թուրք իշխանութեան ձեռքից՝ կամ միանալով այն ազգին, որի հետ ինքը կապուած է լեզուի և արեան կապերով, կամ մի այնպիսի ինքնավարութիւն ձեռք բերելով՝ որ նրան կտար գերակշռութիւն։"

Պր. Ստիգի մատնանիշած այդ երևոյթը ո՛չ պատահականութեան, ո՛չ քմահաճոյքի և ո՛չ էլ ազգայնական փառասիրութեան ու ցեղային տենչանքների հետևանք է։ Թուրք քաղաքակրթութեան՝ աւելի ուղիղ պիտի լինէր ասել՝ Թուրք պետական պատմութեան փիլիսոփայութիւնն է այդ արդիւնքը յառաջացրել և քրիստոնեայ ժողովրդներին իրաւունք տուել մտածելու թէ ուրիշ ճար չկայ, եթէ ո՛չ կա՛մ անջատուել և կա՛մ քաղաքական այնպիսի կացութիւն ձեռք բերել, որ Թուրք կառավարութեան պետական մատը այնտեղ մուտք գտնել և խառնուել չկարողանար։ Եթէ Թիւրքիայի բաղկացուցիչ ժողովուրդները այսպէս են մտածում, քան ուրիշ բաղկացուցիչ պետութիւնների մէջ գտնուող ժողովուրդները,—դրա միակ պատասխանատուն Թուրք պետութիւնը ինքն է։

Կ.-Պօլսի ֆրանսիական քաղաքական գործակատար պր.

Բօպպը, 1903-ի օգոստոս 10-ին, մի նամակով յայտնում էր պր. Ռուվիէին հետևեալը. "Պարզ երևում է որ իրերի այս ողբալի կացութեան մէջ Մակեդոնացիները շա՛տ քիչ նշանակութիւն են տալիս պետութեանց յայտարարած բարենորոգումներին ("Դեղին Գիրք" 1903-1905, No 150): Որքան էլ որ սա ցաւալի լինի, այնուամենայնիւ դա անքաժան հետևանք է Մակեդոնիայի ներկայ կազմակերպութեանը, ուստի հիմունք կայ պաշտպանելու այն կարծիքը՝ թէ ինչքան էլ բարենորոգումները բարելաւելեն մի դրութիւն, դարձեալ նա միշտ կմնայ դժուար, միշտ ծնող ցաւալի միջադէպերի, և այդ այնքան ժամանակ, որքան որ Թուրքը կըտիրապետի քրիստոնեայ ազգաբնակչութիւններին, կամ գէթ այնքան ժամանակ՝ որքան որ Թուրքը կմնայ "Թուրք",—ինչքան որ պատմութիւնը և դարերի պատերազմները ատելութիւն են դրել այս բառի մէջ: Ռէֆօրմները կարող են Մակեդոնիայում մակերևութային բարելաւութիւններ առաջ բերել, բայց նրանք արմատախիլ չեն անիլ չարիքը: Այդպէս են մտածում բոլոր նրանք՝ գրողներ, պետական անձնաւորութիւններ, դիւանագէտներ, որոնք խստապահանջ են դէպի բարենորոգումների գործը և թերահաւատ՝ դէպի նրա բերած առաւելութիւնները":

Սա է քրիստոնեայ ժողովրդների զանգուածային՝ գերակշռող մասի կարծիքը դէպի Թուրք կառավարութիւնը և նրա յանձն առած բարենորոգումները կամ բարելաւութեան նկատումներով արած խոստումները:

Պր. Բօպպի արձանագրած իրողութիւնը իր ստուգութիւնը ունի նոյն իսկ Միւրցշտէգի համեստ ծրագրի մէջ. էլ ի՞նչ խարդաւանանքներ չարքեց Թուրք կառավարութիւնը այդ ծրագիրը ի դերև հանելու. և օսմանեան պետական անձինքների հէնց այդ ոգին է եղել պատճառ, որ Մօնտէբէլօից, լորդ Ստրատֆորդից սկսած՝ Թիւրքիայի վիճակով հետաքրքրուող ամէն պետական անձինք այն վերջնական համոզման են եկել, որ Թիւրքիայի բաղկացուցիչ ժողովրդների համար կա՛մ անջատում կա՛մ ինքնավարութիւն, և պատմութիւնը իր ամբողջութեամբ այդպէս մտածողներին և գործողներին արդարացրել է:

Եթէ խնդիրը արմատապէս ուսումնասիրուի, կտեսնուի որ Արաբը, Ալբանացին քրիստոնեայ ժողովրդներից տարբեր կարծիքներ չունին: Արաբների անջատական ձգտումը որոշ է: Ալբանացիները իրերի ներկայ դրութիւնը մի կերպ քաշքշում են, համոզուած լինելով որ այդ չի կարող երկար տևել, ուստի սպասում են իրենց բաժինը խլել: Նոյն իսկ Քրդերից շատ ցեղեր այժմ թերահաւատութեամբ են վերաբերւում դէպի սուլթանականութիւնը և նրա ծրագիրները:

Եւ քաղաքական գիտակցութեան մի յայտնի աստիճանի վրայ կանգնած Արաբ, Ալբանացի ժողովուրդները ու նրանց ձգտումներին ոյժ տուող երիտասարդութիւնը մի՞թէ սխալւում են իրենց հայեացքների մէջ,—երբէք. նա՝ ո՛վ որ փոքր ինչ տեղեկութիւն ունի օսմանլըլըղի դիւային քաղաքականութիւնից, կհամոզուի որ այդ ժողովուրդները այլապէս չէին կարող մտածել:

Իրերի այս ընթացքի մէջ ի՞նչ է մտածում Թուրքը ինքը:

Այստեղ, ի հարկէ, խօսք չի կարող լինել Թուրք ազնուական այն անառակացած տարրի մասին, որ ապրում է միայն Արևելեան շուայտութեանց մէջ թաւալգլորուելու համար: Խօսքը կառավարող, Թուրք ազգայնական տարրի նկատմամբ է:

Որոշ է տիրող դասակարգի այդ պատմական դիրքը,—նա արտաքին խթանից մղուած՝ երբեմն բարենորոգումներ ներմուծելու կամեցութիւն է ցոյց տալիս, բայց դժուարութեանց և ճնշման առաջին բոպէն անցնելուց յետոյ, շարունակում է մնալ առաջուանը՝ Թրքականը, այսինքն Թուրքը Թուրք էլ ուզում է մնալ, չհայելով որ 3-400 տարի եւրոպական քաղաքակրթութեան հետ միջնայարաբերութեան մէջ է: Առ առաւելն՝ այդ մասը ուզում է Եւրոպայից փոխ առնել նորագոյն զէնքեր և պատերազմական կերպեր, ու միայն այդքան, մնացածը առաջուան՝ հին Թրքական շաւղով: Պարզ է ուրեմն, որ այսօրուայ Թուրք կառավարող՝ տիրող տարրը այլևս կոճղացել է, որովհետև պետական արմատական որ և է փոփոխութեան դէմ է. եթէ այդպէս՝ ապա նրա պատմական դերը վերջացած կարելի է համարել, քանի որ իր աչքը աւելի դարձրել է դէպի հին՝ քան դէպի նոր օրերը: Այդ մասին մի շատ ինքնատիպ իրողութիւն է պատմում պր. Ռընէ Պինօնը: Մի Թուրք սպայ նրան ասել է. "Աւելի լաւ է որ մենք քրիստոնեաներին թողնենք այս երկիրները (Բալքանեան), ուր նրանք աւելի բազմաթիւ են: Մենք պէտք է որ յետ քաշուենք դէպի Անատօլիա, ձգելով Եւրոպան՝ որ մեր հայրենիքը չէ: Այնտեղ մենք մեզ կբարեկարգենք՝ մեր սեպհական օրէնքների և աւանդութիւնների համաձայն, մենք մեր հին հաւատքին կը վերադառնանք. և նորից կը նետուենք դէպի աշխարհակալութիւն, և այս անգամ մինչև Վիէննա կերթանք":

Սպայի այդ կարծիքը յատկանշական է այն տեսակէտով, որ նա արտայայտում է ամբողջ ծերունի և նացիոնալիստ տարրերի հայեացքը դէպի ներկայ իրականութիւնը և գալիք բարդութիւնները: Թուրք կառավարող դասակարգը արդէն վաղուց է, որ այն համոզումն ունի գոյացրած՝ թէ ինքը մի օր յետ պիտի քշուի դէպի Անատոլիա. բայց հարց, նոյն իսկ այնտեղ՝ պիտի կարողանա՞յ նա իր երազը իրագործել,—շատ հանգամանքներ այդ աւելի քան կասկածանքի են ենթարկում:

Եթէ Թուրք կառավարող դասակարգը և իր մտքով առաջնորդուողները ժամանակի հոսանքից յետ են մնացել, ուրիշները՝ ընդհակառակը, այնքան առաջ են գնացել, որ երազուած այդ պայմանները այլևս անկարելի է գտնել ներկայ ժամանակներում. ամէն ինչ փոխուել, յառաջ է գնացել:

Եւրոպականին մօտենա՞լ թէ ո՛չ,—այդ հարցը երկար ժամանակ վիճաբանութեան նիւթ է եղել Թուրք պետական անձնաւորութիւնների միջև. շատերը պնդել են, որ եւրոպականը թոյն էր, հարկաւոր էր նրանից հեռու մնալ, և որքան շա՛տ, այնքան աւելի լաւ: Այդպէս մտածողների յաջորդները այժմ այն եզրակացութեանն են եկած, որ իրենց բոլոր ձախորդութիւնների, թուլութեան և քայքայման պատճառը պիտի որոնել Եւրոպային մօտենալու այն փորձերի և միտումների մէջ, որ արեցին մի քանի, այսպէս ասած, բարենորոգիչ միապետներ, ուստի քանի դեռ ամէն բան կորած չէ՝ հարկաւոր է յե՛տ, յե՛տ երթալ, կարծեցեալ փրկութիւնը այնտեղից գտնելու: Յե՛տ, յե՛տ՝ բայց պատմական օրէնքներն էլ այդ ապագային դիմաց մա՛հ, մա՛հ են դրած: Եւ ո՛չ մի երաշխաւորութիւն չկայ կարծելու թէ Թուրք ղեկավարիչ տարրը պատմութեան սլացից կարող է ազատուել. նա պիտի երթայ, և գուցէ իրեն հետ էլ գերեզման տանի Թուրք պետութիւնը: Այդ մասին հազիւ թէ տուր տարակարծիքութիւններ լինին:

Վճռական խնդիրը, ինչպէս մի քանի անգամ նկատել ենք, մնում է բուն Թուրք ժողովրդին, Հասարակ մասսային, որը, դժբախտաբար, այժմս մտաւոր ցանկալի բարձրութեան վրայ չի գտնւում և իր գիտակցութիւնը մթացնող, թմրեցնող ազդակներ շատ կան։ Թէ այս օրերս մէջ՝ իրերի ներկայ կացութիւնը շատ տալով ապստամբական ազդակ կդառնա՞յ նա, ընդունա՞կ, կարո՞ղ կլինի պատմական այն խոշոր միսիան ստանձնել, որի էութիւնը պիտի լինի սուլթանականութիւնը տիրապետութիւնից վայր գլորել և Թիւրքիան դարձնել այնպիսի մի նորագոյն պետութիւն, ուր բոլոր ազգերը և ցեղերը անխափ վայելեն՝ քաղաքական և տնտեսական այն բոլոր իրաւունքները, ինչոր տալիս է մի նորագոյն պետութիւն, — դա դեռ ևս խնդիր է, և շա՛տ մեծ խնդիր։ Հարցի այդ մասը դեռ ենթադրութեան և գուշակութեան շրջանի մէջն է։ Իրողութիւն է ասել, սակայն, և՛ այն որ՝ մի որոշ չափով, Թուրք ժողովրդի մէջ արդէն սկսել են փոքրիկ խլրտումներ և դժգոհութիւններ, բայց թէ նա կմնա՞յ բուն յեղափոխական շարժման մէջ և ջանք կանի՞ սուլթանականութիւնը խորտակել — դա դեռ հարցական նշան է։

Այն էլ պէտք է ի նկատի ունենալ, որ այդպիսի կարևոր խնդիրների յաջողութեամբ վճռելու համար շատ մեծ ժամանակ էլ չկայ, — կապիտալիստական Եւրոպան իր շօշափելիքներով այնպէս է գալարել Թուրքին, որ նա հազիւ թէ ճողոպրի իր վրայ ծանրացած ճնշումից, եթէ մի առանձին կորով և ճիգ երևան չընի։—Թուրքը դժուար թէ կարողանայ ջապօնացի դառնալ այս վճռական օրերի մէջ։

Ցանկալի դէպս՝ եթէ Թուրք ժողովուրդը ռամկապետական-վերանորոգչական ուղղութեամբ գործելու լինի, մեր անկեղծ և անվերապահ աջակցութիւնը պիտի ստանայ։ Եւ որովհետև խնդրի այս մասը իրականութեան բաժինը դեռ չի դարձել, առ այժմ այդ ենթադրականը մի կողմ թողնելով՝ շարունակենք մեր ասելիքը։

Արդ, այժմ Թիւրքիայում մեզ ներկայանում են պատմական հետևեալ ոյժերը։

Մի կողմից եւրոպական մեծ պետութիւններ, որոնցից և ո՛չ մէկը Թիւրքիայի իսկական բարեկամն է, այս բառի քաղաքական նշանակութեամբ. նրանք բոլորն էլ նպատակ ունեն այդ երկիրը շահագործել, քանդել և նրա այս ու այն մասը իւրացնել, Թուրքի ձեռքից դուրս գալուն օգնել։ Բոլորի էլ նպատակը միևնոյնն է, որքան էլ որ իրենց կիրառած մեթոդների և խօսքերի մէջ տարբերութիւններ լինեն։ Նրանցից ո՛չ մէկը շիտակ չափ համոզում ունի, որ Թիւրքիան կարող է արմատապէս բարեկարգուել, իր մէջ բովանդակուած բոլոր ազգութիւններին բաւականութիւն տալու աստիճան։

Միւս կողմից՝ Բալքանեան փոքր պետութիւններ, որոնք ինչքան էլ իրարու հետ առայժմ անհաշտ, և Մեծերի քաղաքական բաղկացութիւններից կախումն ունեցողներ, այնուամենայնիւ նրանք բոլորն էլ մնում են Թիւրքիայի ոխակալ թշնամին. համաձայնութեամբ կամ անհամաձայնութեամբ՝ նրանք Թիւրքիան քանդող ոյժեր են։

Երրորդ կողմից գալիս է յեղափոխական տարրը՝ Մակեդոնացի, Արաբ, Ալբան, Հայ, Յոյն։ Իրաւ է, մինչև ցարդ այդ ոյժերի մէջ մի առանձին համաձայնութիւն չի եղել, բայց նրանց բոլորի էլ նպատակն է, առ նուազն, Թրքական ներկայ քաղաքական և տնտեսական statu quo-ն խորտակել։ Դրանցից ամէն մէկն ունի իր նպատակին համակրող մի կամ մի քանի պետութիւններ, ինչոր իր մասնաւոր կարևորութիւնն ունի։

Եւ խնդիրն աւելի կպարզուի, երբ ասենք թէ դրանցից և ո՛չ մէկը համապետական ձգտում ունի, ընդհակառակը՝ բոլորն էլ բացարձակ անջատականներ են կամ ինքնավարականներ։

Չորրորդ կողմից, այս բոլոր տենչանքների միջից, մեզ ներկայանում է պաշտօնական Թիւրքիան, որ նստած իր խարխլած թախտի վրան, անձնատուր է եղել անստուգութեան ալիքներին։ Ինչքան էլ ճարտար լինին նաւապետները և կորովալից՝ նաւազները, այնուամենայնիւ խորտակումը ստուգութեան սահմանի մէջ պիտի դնել, որովհետև բնութեան օրէնքները անյեղլի են։ Եւրոպական պետութիւնների հակամարտ ձգտումներից օգտուել, նրանց տարրերը իրարու դէմ հանել, այդ բոլորը կարող են, որոշ չափով, Թիւրքիայի անկումը, որպէս պետութեան, յապաղեցնել, բայց ոչ թէ ընդ միշտ կասեցնել, արգելել։ Պալլիատիւներով (ամոքադեղերով) փրկուած պետութիւն դեռ չի եղել։ Նամանաւանդ որ Թիւրքիայի շուրջը պտըտող խնդիրները միայն քաղաքական բնաւորութիւն չունեն, այլ և՛ ընկերային, տնտեսական. ու քանի որ տիրող տարրը իր դարաւոր կեանքով կատարեալ անընդունակութիւն ցոյց տուեց նոր կեանք հասկանալու և աշխատում է ներկայացած խնդիրները վճռել այն մեթոդներով, որոնք արդէն դատապարտուած են ժամանակակից յառաջադիմութեան և քաղաքակրթութեան կողմից, ասել է թէ իր անկումը անխուսափելի է։

Նկատենք և այն, որ մինչդեռ երբեմն Թիւրքիայի ամբողջականութիւնը եւրոպական հաւասարակշռութեան համար անհրաժեշտ զօրեղ տարր էր նկատւում, այժմս այդ հին միտքն էլ արդէն թաղուած է շատ պետութիւնների կողմից։ Եւ ընդհանուր խորհրդածութիւնը դառնում է այն հարցի շուրջը, թէ ի՞նչպէս լուծել եւրոպական ընդհանուր բնաւորութիւն ունեցող խնդիրները՝ առանց Թիւրքիայի։ Ի՞նչն է մեզ երաշխաւորում չհաւատալու, որ մի օր ընդհանուր համաձայնութեան ժամը չէ կարող հնչել՝ պատմութեան ցոյց տուած եղանակներին և որոշումներին համեմատ։

Մասնանշե՞նք և՛ այն, որ Մակեդոնիայի ինքնավարական կազմակերպութիւնը հետզհետէ հաւանականութեան և կարելիութեան սահմանների մէջ է սկսում մտնել։

ՄԵՐ ԱՆԵԼԻՔԸ ԵՒ ԴԻՐՔԸ

Արդ, երբ խնդիրները այսպէս են դասաւորուած, ի՞նչ պէտք անենք մենք, նրանք՝ որոնք Տաճկա-Հայ Դատ ունեն և այդ Դատի յեղափոխական լուծման ազդակն են ուզում հանդիսանալ։

Տօք, ապահով անկիւններից բարոյագիտական և քաղաքագիտական դասեր կարդալը "բուրժուա", "անսիրտ", "շահախնդիր", "եսամոլ" Եւրոպային՝ դա գործ չէ։ Եւրոպան ո՛չ մեր բարոյագիտական խրատներին կարիք ունի և ո՛չ էլ մեր քաղաքագիտական դասերին։ Նրան դաս տալուց առաջ՝ մենք մեզ դաս տանք։ Ո՛չ հայհոյանքով, ո՛չ քննադատութեամբ, ո՛չ պաղատանքով ու մարդասիրական և այլասիրական ձգտումներից զրկուած է, որ Եւրոպան, նրա այս կամ այն մասը, մեզ աջակցելու, մեզ ազատելու պիտի գայ Թուրքից։ Նա իր հաշիւները ունի։

Եւ հէնց այդ հաշիւները նրան կստիպեն սատարել գալ միայն այն ժամանակ՝ երբ Հայ յեղափոխական ոյժը, այդ ստիպողականութեան պայմանները կյառաջացնի, իսկ մինչ այդ՝ մենք մեզ հարուածած կլինենք՝ Եւրոպայի ինքնաբերաբար գալուստը սպասելով, նրա մարդասիրական, այլասիրական միջամտութեան վրայ յոյս դնելով։

Բողոքով, միթինգներով, պրօպագանդայով, լրագրական յօդուածներով չէ, այդ լաւ հասկանանք, որ շահագրգիռ պետութիւններին Հայաստան պիտի քաշենք, այլ երկաթեայ կարթով, զէնքով, յեղափոխական գործունէութեամբ։

Թողնենք Տաճկա-Հայերին և Տաճկա-Հայկական Դատը իրենց բախտին, ինչ կլինի՝ թող լինի, և մենք այժմս ջանանք նախ Ռուսիան սահմանադրական ռամկավարութիւն դարձնել, որպէսզի իր սահմանների վրայ սուլթանականութեան չհամբերող սահմանադիր երկիրը մի օր յառաջ երթայ և բռնութեան ղեկակը խորտակի, ու մենք էլ այդպիսով ազատուինք, — ասում էին, այսպէս, մի օր։ Եւ որովհետև այդ թէզը Բաղդադի ծոյլերի էլ ծիծաղը կշարժէր, ուստի այդ ծամածռութիւնը մի անգամ ընդ միշտ դուրս պիտի շպրտել գործօն շարքերից, և ուրախ ենք որ արդէն շպրտուած է։

Ցարիզմի դէմ պէտք է մարտնչել ինքն ըստ ինքեան, ոչ թէ այն տեսակէտով, թէ ցարիզմը կործանելով՝ ռուսական արտաքին քաղաքականութիւնը նպաստաւոր կլինի Հայկական Դատի լուծման համար, — ո՛չ. որովհետև այդ տրամաբանութեամբ մենք ստիպուած պիտի լինէինք և՛ գերմանական կ ա յ զ ե ր ի զ մ ի դէմ մարտնչել, որպէսզի նա էլ ընկնի և այդպիսով Գերմանիայի արտաքին քաղաքականութիւնը աւելի յաջող պայմաններ ներկայացնի։ Անշուշտ՝ ցարիզմի անկումով և սահմանադրական Ռուսիայի ստեղծումով մենք աւելի յարմար պայմաններ կունենանք Կովկասից գործելու, բայց այդ հանգամանքը միայն հերիք չէ, որ մենք Հայկական Դատը թողնենք, քանի գիտենք թրքական ներքին քաղաքականութեան ձգտումները, և միւս կողմից՝ առանց սխալուելու՝ կարելի է ասել, որ սահմանադրական Ռուսիայի արտաքին քաղաքականութիւնը, իր էական գծերի մէջ, ոչինչով չպիտի տարբերուի ցարիզմի արտաքին քաղաքականութիւնից։ Ռուս բուրժուազիան հրեշտականման տարրերից չէ կազմուած, նա էլ ոսկոր և մարմին ունի, նման ուրիշ երկրների բուրժուազիաներին, և այդ ոսկր ու մարմինը նրան կտանի գաղութային այն քաղաքականութեան հետևիլ, որ ունին այսօրուայ ուրիշ երկրի բուրժուաները՝ նրանք, որոնք իրենց երկրի քաղաքական ղեկը իրենց ձեռքն են առել։

Մենք ցարիզմի դէմ պիտի կռուենք, որովհետև ապրում ենք երկրի մի տարածութեան մէջ, ուր նրա օրէնքներն են իշխում, ուր նրա շահերը յաւերժացնող պետական կազմն է տիրում։ Չլինէր ցարիզմը, տիրող լինէր ռուս բուրժուազիան, մի՞թէ մենք չպէտք է կռուէինք։ Սահմանադրական Ռուսիա, հանրապետութիւն՝ սրանք բոլորը մեզ համար կռուի աւելի կամ նուազ յաջող պայմաններ միայն կարող են բերել. կռիւը պիտի շարունակուի՝ մինչև պրոլետարիատի քաղաքական տիրապետութիւնը, մինչև դասակարգերի ջնջումը՝ սօցիալիզմի իրականացումը այդ երկրի մէջ։

Ռուսիայում մենք չենք էլ կռուում ի ն ք ն ա պ ա շ տ պ ա ն ո ւ թ ի ւ ն ի ց մղուած. եթէ ցարական բոլոր օրէնքները մեզ դնէին ամենաապահով պայմանների մէջ, Թաթարը մեր մազին անգամ չկպչէր, — մենք դարձեալ պիտի կռուէինք նրա դէմ։

Մենք կռուում ենք, և պիտի կռուենք, ցարիզմի դէմ, որովհետև այնտեղ ունինք պրոլետարիատ, աշխատաւոր դասակարգ, և մենք այդ աշխատող, բայց չվայելող դասակարգի ներկայացուցիչն ենք. այնտեղ՝ ուր կան դասակարգեր՝ ազնուականներ, աւատապետներ, կապիտալիստներ և նրանց շահագործութեան սարկայ եղող պրոլետարներ ու աշխատաւորներ—կռիւը, դասակարգային կռիւը, անխուսափելի է, և մենք տրամադրող ենք այդ դասակարգային կռուի. ո ւ ր ե մ ն մ ե ն ք Ռ ո ւ ս ա ս տ ա ն ո ւ մ կ ա ն գ ն ա ծ ե ն ք դ ա ս ա կ ա ր գ ա յ ի ն կ ռ ո ւ ի վ ր ա յ։

Հնչակեան Կուսակցութիւնը՝ հայ իրականութեան մէջ՝ երևան է եկել, իր հիմնական սկզբունքներով, որպէս Ազգային Սօցիալ-Դէմօկրատ Կուսակցութիւն (Parti Social-Démocrate National) և այսօր իր դաւանած սկզբունքների վրայ կանգնած, սօցիալ-դէմօկրատական իր կռիւն է մղում և՛ Ռուսաստանում (Կովկասում) իր տեղական կազմակերպութիւնների միջոցով։ Հնչակեան Կուսակցութիւն կամ Հայ Ազգային Սօցիալ-Դէմօկրատ Կուսակցութիւն (Social Démocrate National)՝ դրանք համանիշ արտայայտութիւններ են մեզ համար։ Հնչակեան Կուսակցութիւնը մեզ համար լոկ յ ե ղ ա փ ո խ ա կ ա ն (révolutionnaire) մի կուսակցութիւն չէ։ Նա յեղափոխական է, այս բառի Սօցիալ Դէմօկրատական մտքովը առած։ Ո՛չ միայն մենք պարզ յեղափոխականներ չենք, այլ մենք նոյնքան հեռու ենք Սօցիալիստ Յեղափոխականներից, որքան որ զուտ ազգայնականներից (nationaliste) և բուրժուա կուսակցութիւններից։ Պարզաբանութիւնը աւելի կարկառուն դարձնելու համար ասենք և՛ այն, որ առանց Սօցիալ-Դէմօկրատական սկզբունքների՝ չկայ Հնչակեան Կուսակցութիւն, ինչպէս և չկայ Հնչակեան Կուսակցութիւն, առանց Հայկական Դատի (Տաճկա-Հայ խնդրի)։ Ուրեմն՝ քանի որ Սօցիալ Դէմօկրատական գործունէութեան իրական հող կայ Կովկասում և Ռուսաստանում, մենք պարտաւոր ենք այնտեղ աշխատել, որովհետև Սօցիալ-Դէմօկրատներ ենք, այսինքն հայ պրոլետարական դասակարգի ներկայացուցիչներ։ Ահա՛ թէ ինչ տեսակէտով է որ մենք կռուել և կռուում ենք ցարիզմի դէմ։ Պարզ է այստեղից, որ ցարիզմը եթէ Հայկական Դատի առաջին պաշտպանն իսկ լինէր, մենք դարձեալ նրա դէմ պիտի կռուէինք, և այդ հասկանալի է։

Ուրեմն, ո՛չ Հայկական Դատը թողնել, և այն ենթարկել, ստորադասել ռուսական կայսրութեան մէջ մղուող մեծ պայքարի իրադարձութիւններին, և ո՛չ էլ Հայկական Դատի տեսակէտով Կովկասեան (Ռուսաստանի) մեր կռուին դադար տալ, — երկուսն էլ անկարելի և հակաբնական կը լինէր մեզ համար։

Երկու բռնապետութեանց սահմանները ջնջուած նկատելով՝ մենք մեր կռիւը պիտի մղենք երկու ճակատից էլ. այդ կռիւը երկու տեղն էլ, ինչքան որ, տեղական պայմաններից բղխող, իր ձևերի և տակտիկայի մէջ նիւանսային տարբերութիւններ ունենայ,—իր ներքին իմաստով, իր սկզբունքներով ս օ ց ի ա լ ի ս տ ա կ ա ն է՝ այդ է մեր դիրքը և մեր տեսակէտը։

Սօցիալ-Դէմօկրատական հողի վրայ կանգնած, դասակարգային կռիւ մղել Ռուսաստանում,—ձգտել սօցիալիզմի իրականացմանը, և միաժամանակ՝ իրենց պայմանների ներածին չափ՝ ազդակ հանդիսանալ Հայկական Դատին, —այդ է՛ եղած, և այդ էլ կլինի Հնչակեան կազմակերպութիւնների գոյութեան իրաւունքը Ռուսաստանի և Կովկասի մէջ։*)

Մեր անելիքի մի մասը այս կլինի։

Անցնենք միւսը։

Մենք չենք էլ կարող Հայկական Դատը կլանել տալ Թիւրքիայի ամբողջութեան պահպանութեան գաղափարի մէջ, այսինքն չենք կարող ասել թէ մենք առանձին Հայկական Դատ չունինք, այլ մի ընդհանուր Թուրք կայսրութեան, որի ամբողջական պահպանութեան, վերանորոգութեան և կայունութեան համար է, որ մենք արիւն ենք թափում, — այդ նպատակով չենք կարող կռիւ մղել ո՛չ Մակեդոնացու և ո՛չ Արաբի դէմ, որոնք բաժնուել են ուզում, և ո՛չ էլ եւրոպական այն պետութիւնների՝ որոնք Թիւր-

---

(*Թէ Տաճկա-Հայ Դատը պաշտպանելով՝ մենք հակասում ենք սօցիալիստական սկզբունքներին, Կովկասում մղած դասակարգային մեր կռուին և կամ թէ դրանով երկուորդականութիւն (դուալիզմ) ենք ստեղծում մեր Կուսակցութեան մէջ,—այդ խնդրին մենք նորից պիտի վերադառնանք, քանի որ այդ ուղղութեամբ մի քանի առարկութիւններ եղան մեր դրածների դէմ։

քիայի անկման են աշխատում: Պատմական այդպիսի մի միտում գէթ մենք չենք կարող մինակ յանձն առնել, նախ որ դա մեր ուժերից շատ բարձր է, և երկրորդ՝ այդպիսի ձգտում ունեցող տարրեր չկան առայժմ, որ մենք էլ ներկայացած պայմանները կշռադատենք, ըստ այնմ էլ մեր վերջին խօսքըն ասենք: Ուրեմն մեզ՝ գէթ մեր Կուսակցութեան համար, չկայ Թ ր ք ա կ ա ն Հ ա մ ա պ ե տ ա կ ա ն խնդիր, այլ կայ միայն Հայկական Խնդիր. ուրիշ է թէ մենք կարող ենք համերաշխութիւնների մէջ մանել Թուրքիայի մէջ եղող այլ տարրերի հետ զանազան տեխնիքական խնդիրների համար, բայց դա պատճառ և արդիւնք չի կարող լինել, որ մենք ուրոյն Հայկական Դատի գոյութեան իրաւունքը չպաշտպանենք և նրա լուծմանը չաշխատենք:

Արդ, մեր գործը պիտի լինի մեր հայրենիքի՝ Հայաստանի մէջ ապրող այլացեղ տարրերին քարոզել համերաշխութիւն, նրանց համոզել, որ մենք կռւում ենք մի կառավարութեան, իրերի ներկայ կարգը ստեղծող մի ռէժիմի դէմ, որպէսզի ձեռք բերենք քաղաքական և տնտեսական այնպիսի մի կացութիւն, ուր ամէն ոք, առանց ցեղի և կրօնի խտրութեան, կարող լինէր մարդավայել, բարեկեցիկ մի կեանք վայելել: Ստեղծե՛նք մեր երկրի մէջ իրերի մի այնպիսի կացութիւն, որ մեզնից՝ այնտեղ ապրող ժողովրդից կախումն ունենար, — այսինքն մենք մեզ վարէինք, մենք մեզ կառավարէինք: Մեր ծրագրի մէջ չկայ մի ժողովրդի տիրապետութիւն միւսի վրայ: Ամէն ժողովուրդ իր գոյութեան անկաշկանդ պայմանները պիտի ունենայ և ինքն իր բախտի տէրը. ուրեմն մենք նպատակ չունենք օսմանցիների լծից դուրս հանել նրանց և Հայկական լծի տակ առնել,—երբէք:

Հէնց դրա համար էլ, մենք Հայաստանի ինքնավարութեան սկզբունքն ենք պաշտպանում, ինչպէս և մի ռամկապետական սահմանադրական պետութեան, երբ Թուրք համապետական խօսքեր են գալիս զանազան անկիւններից, և որոնք խօսքերի շրջանից իրականութեան մէջ մտնելուց միշտ հեռու են մնում:

Հայկական Դատը կայ,—ի՞նչ անել. կարելի՞ է այդ Դատը լուծել, կամ եւրոպական միջամտութիւն յառաջացնել, մի կամ մի քանի խումբ զինուորներ լեռան գլուխ հանելով, կամ կռւի բռնեցնելով Թուրք կառավարութեան զինուորների և պաշտօնեաների հետ: Հնարաւո՞ր է այդ Դատին որ և է փոքր ծառայութիւն մատուցանել մի քաղաք կամ մի շրջան ապստամբեցնելով, զէնքի ընդդիմադրութիւն և բաղխում յառաջ բերելով: Շարունակե՞լ մանր ցոյցերի, պ ա ր տ ի զ ա ն ա կ ա ն կռիւների դրութիւնը. կա՞յ դրանցից որ և է օգտակարութիւն, — ո՛չ և ո՛չ: Այդ բոլորը ապարդիւն և հայ յեղափոխական իրականութեան անհամապատասխան միջոցներ են, այդպիսի տաքտիկայով չի կարելի մօտենալ Հայկական Դատի լուծմանը: Եթէ 1896-ից ի վեր Տաճկա-Հայ իրականութեան մէջ եղած փորձերը և ձեռնարկները բաւական չեն մեր այդ թէզը հաստատելու, այն ժամանակ առնենք Ֆինիանների գործը:

19-դարու մէջ շատ քիչ յեղափոխական կուսակցութիւններ կորովի, և քաջութեան այնպիսի հրաշքներ են գործած, որքան Իրլանդական յեղափոխականները՝ Ֆինիանները: Հակառակ իրենց թափած արտասովոր ջանքերին՝ Իրլանդական յեղափոխականները ո՛չ միայն դրական որ և. է արդիւնքի չհասան, այլ հետզհետէ կորցրին, և վերջն էլ մեռան՝ հեկեանքի տարափի տակ: Եւ ինչո՞ւ այդ, — որովհետև իրենց գործունէութեան ամբողջ ընթացքում նրանք բաւականացան անհատական սպանութիւններով և մանր ցոյցերով ու մասնակի, փոքրիկ կռիւներով: Անընդունակ լինելով իրենց կռւի պայմանները հետզհետէ ընդարձակելու և զանգուածային, ընդհանուր ժողովրդական կռւի պայմաններ ստեղծելու, նրանք հետզհետէ փոքրացան իրենց շարժումների ուժգնութեան և տարածականութեան մէջ, և վերջն այնտեղ հասան, որ անգլիական լորդերի էշերի պոչերն սկսեցին կտրատել:

Հայկական խնդրի լուծմանը միտող տաքտիկան նախ աչքից բաց չպիտի թողնի Արևելեան Խնդրի ընդհանուր բնաւորութիւնը, և երկրորդ՝ միլիտարիզմը, որ ժամանակակից պետութեան գերակշռող յատկանիշներից մէկն է:

Ժամանակակից զէնքի և զինուորական ոյժի առաջ մանր ցոյցերի, փոքրիկ կռիւների փիլիսոփայութիւնը գործօն դերից վայր իջել և մեռել է, որպէս վերջնական կռւի պայման: Նա այլևս անհաշտելի և անպէտք է, որպէս կռւի վերջնական միջոց, որպէս յեղափոխութեան յաղթող ռազմագիրք: Մանր ցոյցերը, փոքրիկ կռիւները աւելի գործի պրօպագանդայի, զարթեցնումի ազդակներ են դարձած այժմ: Եւ երբ եւրոպական յեղափոխական բոլոր կուսակցութիւնները թողել են կռւի այդ ձևը, մենք չենք, որ այդ հին զգեստը վրանիս առած՝ թրքական բանակների առաջը պիտի կանգնենք և Հայկական Դատ վճռենք:—Ո՛չ. այդ տաքտիքան պիտի թողնել, և պատմութիւնը, թէ ընդհանուր և թէ մեր, մեզ ասում է որ պիտի թողնել,—պիտի թողնել, եթէ չենք ուզում մեր հարցը լուծուած տեսնել կռւողի բացակայութեամբը, ինչոր Թուրք կառավարութեան երազն էլ է:

Մինչև որ Տաճկա-Հայ ժողովուրդը ընդհանուր, զանգըւածային և երկարատև կռւի պայմաններ չյառաջացնի,—ո՛չ միջամտութիւն կայ և ո՛չ էլ սուլթանականութեան ճիրաններից ազատութիւն, դա մեզ ասում է թէ գիտութիւնը և թէ բոլոր յեղափոխուող ազգերի պատմութիւնը: Աչքներս չփակենք իրականութեան առաջ, այլ քա՛ջութիւն ունենանք դիտել և ըստ այնմ մեր քայլերը յառաջ ձգել: Եթէ մենք չենք կարող ընդհանուր, ժողովրդական ապստամբութիւն յառաջ բերել, եթէ միաժամանակ մի քանի գլխաւոր վայրեր չեն կարող զարկուել սուլթանական զօրքերի դէմ, և այդ՝ ամիսներ շարունակ,—ապա խնդիրը փակուած պիտի համարել, և պարտութեամբ ասել, որ անընդունակ եղանք:

Սակայն այդ չէ մեր համոզումը, համոզում որ բղխում է մեր իրականութիւնից. մենք վստահ ենք որ Տաճկա-Հայ ժողովուրդը այդ ոյժը, այդ կորովը ունի. վստա՛հ ենք որ պատմական այդ պահանջին նա կարող է դիմադրաւել, և հէնց դրա համար էլ մենք՝ Հնչակեաններս՝ Հայկական Դատի լուծման համար որոշել ենք ո՛չ թէ մասնակի ցոյցեր, ո՛չ թէ մասնակի կռիւներ և փոքրիկ ընդհարումներ, ո՛չ թէ դիւանագիտական ադերսարկու դիմումներ, — այլ ապստամբութիւն՝ ապստամբութիւն ընդհանուր, ապստամբութիւն ժողովրդական, ապստամբութիւն զանգուածային, ապստամբութիւն երկարատև, եւրոպական պետութեանց շահերը իրապէս խանգարելու և ազատագրուած Հայաստանը եւրոպական հաւասարակշռութեան անհրաժեշտ մի ազդակը նկատել տալու պայմանով: Վստա՛հ մեր տաքտիկայի դիտականութեանը, վստա՛հ մեր ընդգրկած Գործի արդարութեան և նրա հնարաւոր գործադրութեանը վրայ, մենք այդ ուղեգծով է որ պիտի ընթանանք:

Պր. Ալբերտ Վանդալը՝ "ՄԱՐՔԻԶ ԴԸ ՎԻԼԼԸՆԷՕՎԻ ՄԻՍՍԻԱՆ Կ.-ՊՕԼՍՈՒՄ" իր յայտնի պատմական երկի մէջ՝ հետաքրքիր մի հատուած է մէջ բերում Մարքիզ դ'Արժանսօնի յիշատակարանից, որի մէջ Լուդովիկոս ԺԵ.-ի մինիստրը ասած է եղել հետևեալը. "Առաջին մեծ յեղափոխութիւնը որ կկատարուի Եւրոպայում — դա կլինի Թիւրքիայի նուաճումը: Իր վատ կառավարութեամբ, լաւոյն դառնալու անկարելիութեամբ, աւելի վատթարանալու ստուգութեամբ՝ այդ կայսրութիւնը հետզհետէ մեծապէս թուլանում է: Օսմանեան կայսրութեան

մէջ ամէն ոք ապստամբում, գլուխ է բարձրացնում։ Ամէն ոք նրա թեւից մի փետուր է քաշում"։

Քանի որ եւրոպական Մեծ կոչուած պետութիւնների Թիւրքիայի ամբողջութեան և սուլթանի իրաւունքների պաշտպանութեան բուն նպատակն է "փ ե տ ո ւ ր"ներ քաշել, ուստի համոզուած լինենք, որ "փ ե տ ո ւ ր" քաշելու այդ քաղաքականութիւնը նրանց անպատճառ մի օր ճակատ առ ճակատ կկանգնեցնի Հայկական Խնդրի հետ։ Նրանք՝ իրենք կգան, առանց մեր ասելուն էլ, որովհետև "փ ե տ ո ւ ր" քաշելու խնդիր կայ, և մանաւանդ հիմայ, որ կապիտալիստական Եւրոպան չի ուզում միայն "փ ե տ ո ւ ր"ը քաշել, այլ ամբողջ թեւն էլ հետը։

Եւ այժմ՝ երբ այդ շահերով առաջնորդուող պետութիւնների մէջ այնպիսի համախմբումներ են կայանում, որ Արեւելեան Խնդրի տեսակէտով վճռական նշանակութիւն պիտի ունենայ, մեզ կմնայ անդուլ անդադար աշխատել մեր Դատի համար՝ երեւան դնելով նպատակայարմար և իրերի իսկական պահանջին համեմատ յեղափոխական գործունէութիւն, համոզուած լինելով, որ ապագան մերն է և յաղթութիւնը՝ անտարակուսելի։

Ս. ՍԱՊԱՀ-ԳԻՒԼԵԱՆ

ՍՕՑԻԱԼԻԶՄ ԵՒ ԵՐԿՐԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ

I

Ամէն ազգ մի ուրիշ ազգի պատմութիւնից կարող է և պէ՛տք է որ դաս առնի։ Երբ մի ընկերութիւն նոյն իսկ յաջողում է իրեն շարժմանը ուղղութիւն տուող բնական օրէնքի շաւիղը գտնել . . . նա չի կարող՝ ո՛չ թռիչք գործելով և ոչ էլ հրովարտակներով՝ իր բնական զարգացման փուլերը (փազերը) ջնջել. բայց նա կարող է յղութեան ժամանակամիջոցը կրճատել և նրա երկունքի ցաւերը մեղմացնել:

Ճարտարագործութեան (ինդուստրիայի) տեսակէտից յետամնաց երկիրները իրենց սեպհական ապագայի պատկերը կարող են տեսնել ճարտարագործապէս և՛ս աւելի զարգացած մի երկրի մէջ:

ԿԱՐԼ ՄԱՐՔՍ

Երկար ժամանակ սօցիալիստ պայքարողները աչքից բաց էին թողել գիւղական հասարակութիւնը և իրենց կազմակերպական ու պրօպագանդայի գործը բացառապէս կեդրոնացրել էին քաղաքներում համախմբուած պրոլետարների մէջ։ Իսկ եթէ պատահում էր երբեմն, որ գործիչները մտնում էին գիւղերը, ապա նրանք շատ մեծ յաջողութիւն չէին գտնում, շնորհիւ իրենց պրօպագանդայի այն ձևին, որ աւելի գիւրամատչելի կարող էր լինել քաղաքացի պրոլետարիատին՝ քան գիւղական ազգաբնակչութեանը։

Գործարանի մէջ գործաւորը գտնւում էր կռուի բուն միջավայրում, դասակարգային կռուի հոսանքը վճիտ առուակի նման հոսում էր նրա առջեւից, և երբ սօցիալիստ պրօպագանդիստը նրանց խօսում էր վարձագների, յաւելեալ արժէքի, կապիտալիստական հարստութեան կեդրոնացման, բանթողի, գործարանական կանոնների և աշխատանքի շահագործման . . . մասին՝ դրանք բոլորը գիւրահասկանալի նիւթեր էին գործարանական աշխատաւորին, որովհետև ամէն ինչ իր սեպհական աչքերով տեսնում և ձեռքերով շօշափում էր,—իր առօրեայ կեանքը նրան հասկանալի էին դարձնում այդ նիւթերի ճշմարտութիւնը։

Գիւղական ազգաբնակչութեան համար, մանաւանդ նախակապիտալիստական վայրերում, պրօպագանդայի այդ նիւթերը շատ էլ գիւրահասկանալի չէին կարող լինել. Ճարտարագործութեան (ինդուստրիայի) աստիճանական զարգացման բացատրութիւններից նրանք չէին կարող միանգամից մակաբերել և հասկանալ իրենց սեպհական կեանքը, իրենց միջավայրի մէջ կատարուած և կատարուելիք երեւոյթները, որ աւելի բարդ, աւելի կնճռոտ էին։

Յաճախ յարուցւում էին զուտ երկրագործական (ագրարային) բնաւորութիւն ունեցող խնդիրներ, որոնց մասին, սակայն, հարկաւոր էր գիտական բացատրութիւններ տալ և շահագրգիռ կողմերին էլ հասկացնել սօցիալիզմի դիրքը նրանց վերաբերմամբ, — ուրեմն անհրաժեշտ էր պրօպագանդայի համապատասխան նիւթեր և փաստեր, յատուկ վիճակագրական տեղեկութիւնների վրայ հիմնուած։

Եւ որովհետև անվարժ պրօպագանդիստները գիւղացու իր սեպհական ցաւերի վրայ չէին մատնանիշում և նրան գործունէութեան ծրագիր առաջարկում, ուստի սօցիալիստական ընդհանուր պրօպագանդայի սկզբնական ժամանակներում գիւղացիները սկսեցին կասկածոտութեամբ վերաբերուել, և աւելի ա ր մ ա տ ա կ ա ն-ների, քան սօցիալիստների ծրագրին յարիլ։ Իրերի այդ դրութիւնից բուրժուա տնտեսագէտները (Ազատամիտ կամ Մանչէստրեան դպրոցին պատկանողները, ինչպէս և տնտեսագիտութեան Պատմական դպրոցին) աճապարեցին հրճուանքով այն եզրակացութիւնը դուրս բերել՝ թէ սօցիալիստները իրենց մատերիալիստական վարդապետութեամբ չէին կարող մուտք գտնել գիւղական ազգաբնակչութեան մէջ, և, ուրեմն, Մարքսի մատերիալիստական թէօրիան գիւղացիների համար չէր։

Սօցիալիստական շարքերում սկսուեց ինքնաքննութիւնը։

Ամէնքը, բնականաբար, իրենց աչքերը դարձրին դէպի Մեծ Ուսուցիչը, Կարլ Մարքսը և նրա գլուխ գործոցը՝ "Կապիտալը", նորագոյն կեանքի այդ գերազանցօրէն աւետարանը։

Հողային խնդիրների մասին թէև Մարքսը և Էնգելսը մի քանի կարևոր մտքեր էին յայտնած, բայց այդ բոլորը եղած էին միջանկեալ նախադասութիւններով և փոքրիկ յօդուածներով։ Իրաւ է, որ "Կապիտալ"ի Գ. հատորի մէջ, "Կալուածահաս"ը (rente foncière) տիտղոսի տակ շատ բան էր ասուած, բայց դա դեռ բաւական չէր ներկայացուած նոր հարցերին բաւականութիւն տալու, մանաւանդ որ այդ մասը վերջացած չէր, — Մարքսը մեռաւ՝ առանց իր կեանքի գործը աւարտելու։ Բայց եթէ "Կապիտալ"ի այդ մասը նոյն իսկ գլուխ հանած էլ լինէր՝ դարձեալ, այսօր, փնտռուած պարզաբանութիւնները նրա մէջ կարելի չպիտի լինէր գտնել, որովհետև՝ իր առաջադրած յատակագծին համեմատ՝ Մարքսը "Կապիտալ"ի մէջ պիտի խօսէր միայն կապիտալիստական երկրագործութեան մասին։ Մինչդեռ խնդիրները յարուցուած օրերում՝ մտքերը զբաղեցնողը ո՛չ թէ երկրագործութեան կապիտալիստական ձևերն էին՝ կապիտալիստական մի ընկերութեան մէջ, այլ երկրագործական մանր սեպհականատիրութեան և նախակապիտալիստական ձևերը։

Եւ ի՞նչ էր տալիս "Կապիտալ"ը, — հետախուզութեան դ ի ա լ ե ք տ ի ք ա կ ա ն մ ե թ ո տ, որով կարելի պիտի լինէր յետնորդներին շարունակել լրացնել իրենց Ուսուցչի բաց թողածը և այդպիսով գիտական նոր նուաճումներ անել։

Սօցիալիստական վարդապետութեան գլխաւոր սկզբունքները՝ Պատմութեան Մատերիալիստական (նիւթապաշտական) հասկացողութիւն, Դասակարգային Կռիւ, Յաւելեալ-Արժէքի

տեսութիւն՝ սրանք բոլորը նոյնքան ճշմարիտ և վաւերական էին ճարտարագործութեան մէջ, որքան և երկրագործութեան. — ընկերային էվօլիւցիան այդ բոլորը հաստատել էր թանձրացած օրինակներով։

Որ ճարտարագործութեան կապիտալիստական կեդրոնացումը այդ ժամանակները աւելի դիւրին հասկանալի կլինէր, քան հողային կեդրոնացումը, — դա հասկանալի է, որովհետև այդ ատենները հողային սեպհականատիրութիւնը դեռ ամէն տեղ կապիտալիստական ձևեր չէր ընդունել, և շատ երկիրներում էլ հողային դրութեան նախակապիտալիստական սիստէմն էր իշխողը։ Մարքսը երկրագործական խնդիրների վրայ խօսած ժամանակին՝ "Կապիտալ"ի մէջ, աչքի առաջ է ունեցել միայն Անգլիան, ուր արդէն հողային սեպհականատիրութեան կեդրոնացումը կատարեալ իրողութիւն էր դարձել։ Անգլիական հողերի ամբողջութիւնը թուով շատ սահմանափակ հարուստների սեպհականութիւնն էր եղել։

Ուրիշ հանգամանք էլ ի նկատի պէտք է ունենալ. "Կապիտալ"ը գրուելիս երկրագործական տեխնիքական (արւեստագիտական) նոր գործիքները դեռ և ո՛չ լոյս էին տեսած և ո՛չ էլ կիրառութեան մէջ մտած. երկրագործական նոր գործիքները այն ժամանակները, այսպէս ասած, տակաւին յղացման շրջանի մէջն էին գտնւում, — մինչդեռ երկրագործական տնտեսութեան զարգացման գործը և ուղղութիւնը, մանաւանդ վերջին տասը տարուանը, ամենամեծ չափով կախումն ունին տեխնիքական գործիքներից։

Այդ այն ժամանակներն էր (1859), երբ Ընտրութեան Սկզբունքը տեսակների էվօլիւցիայի (բնաշրջման) մէջ դեռ նոր էր բանաձևուած Դարւինի կողմից. դեռ հազիւ նոր էին սկսել այդ սկզբունքի մի մասը գործնականացնել երկրագործութեան մէջ, այն է՝ կենդանիների ցեղերը ազնուացնել (améliorer) և բոյսերը բազմազանացնել։ Մեքենագիտութիւնը թէև շատ յառաջացած, բայց իր տեղծագործական արշաւանքը ուղղել էր աւելի դէպի ընդհանուր ճարտարագործութիւնը։ Բազմաթիւ հսկայ և բարդ մեքենաների շնորհիւ ճարտարագործութիւնը վերանորոգուել, զարգացման արշաւասոյր ընթացք էր առել, բայց տակաւին այդ գիւտերից բաժին չէր դուրս եկած երկրագործութեան համար, այս ճիւղի մէջ դեռ ամէն գործիք հին և նահապետական էր։

Մարքսի հանճարը արդէն նրա մէջն է, որ տնտեսական էվօլիւցիան (բնաշրջումը) նա կապել է արտադրութեան տեխնիքական գործիքների ձևափոխութեան (transformation) հետ։

Արդ, արտադրութեան տեխնիքական գործիքների ձևափոխութիւնը, ճարտարագործութեան մէջ, կատարուել, կիրառութեան մէջ մտել և իր հետևանքները յառաջացրել էր. ստացուել էին իրողութիւններ, որոնք Մարքսիստական դիալեքտիկայի մասունքներն էին կազմում, բայց այդ միևնոյնը դեռ նոյն այդ չափով չէր կատարուել երկրագործութեան մէջ։

Տեխնիքական նոր գործիքները, որ անմիջական պատճառ էին կապիտալիստական տնտեսութեան և էվօլիւցիայի, դեռ անծանօթ էին և գործադրութեան չէին մտած երկրագործութեան մէջ, ուստի այդ նկատմամբ պէտք եղած փորձառական դիտողութիւնները չէին կատարուած բազմակողմանի կերպով։

Եղած հաստ ու կոպր երկրագործական տնտեսութիւնները կատարուած էին տեխնիքական հին գործիքների տուած արդիւնքների վրայ. ուրեմն՝ եթէ *սպառման մշակութեան սիստէմի* մէջ (système de culture d'épuisement) հողը աղքատանում, ուժասպառ էր լինում, դրա բացատրութիւնը պէտք է որոնել ժամանակի գործիքների մէջ։

Այդ երևոյթն էր հիմունք տուել Մարքսին հաստատելու՝ թէ մինչդեռ ճարտարագործական կապիտալը "շահագործում է մարդկային աշխատանքը", երկրագործական կապիտալը "շահագործում է թէ՛ մարդկային աշխատանքը և թէ՛ հողը"։ Այստեղից այն պարզ եզրակացութիւնն էր գալիս, թէ որքան շա՛տ արտադրոյթ (երկրագործական), որքան աշխատանքի մե՛ծ գումար, այնքան էլ հողային աւելի սպառումն, աւելի աղքատացումն։

Մարքսը այդ չէր ասիլ, եթէ աչքի առաջ ունենար, այսօրուայ, երկրագործական տեխնիքական նոր գործիքները և *բանաւոր մշակութեան սիստէմը* (système de culture rationnelle), որ աւելի մեծ արդիւնք տալով հանդերձ՝ երբեք չի սպառում հողը. որովհետև նա մշակելի հողին վերադարձնում կամ քիմիական պարարտացուցիչ նիւթերով նախապէս տալիս է այն բոլորը, ինչոր նրանից խլում է որպէս արտադրութեան մեծ գումար։

Այնպէս որ, այսօրուայ համար, բացարձակ արժէք չի կարող ունենալ "Կապիտալ"ի այն դիտողութիւնը, որով հաստատում էր թէ մինչդեռ ճարտարագործութեան մէջ կապիտալը "շահագործում էր մարդկային աշխատանքը", երկրագործութեան մէջ "նա շահագործում էր թէ՛ մարդկային աշխատանքը և թէ՛ հողը"։

Այլ պէտք է ասել որ՝ թէ՛ երկրագործական և թէ՛ ճարտարագործական կապիտալները *շահագործում են միայն մարդկային աշխատանքը*։

Պէտք է նկատել նաև այն, որ երկրագործական տեխնիքական գործիքները և մեքենաները դեռ շատ երկար ժամանակ չէ որ սկսել են կիրառութեան մէջ դրուել, և այն էլ ո՛չ ամէն տեղ և ամէն երկիր։ Ուստի գիտական դիտողութեան առաջ այդ ուղղութեամբ բացուելիք դեռ մեծատարած շատ հորիզոններ կան։

Արդ, ինչպէս էին դասաւորած հարցերը այն ժամանակ, երբ սօցիալիստական պայքարողները սկսեցին գիւղերը մտնել։

— Մարքսիզմը ամէն տեղ սօցիալիստական շարժումների հիմունքն էր կազմում։ Երևացել էր "Կապիտալ"ի Գ. հատորը, որ ինչքան էլ հետաքրքիր և կրթիչ տեղեկութիւններ էր տալիս "Կալուածահաս"ի մասին, բայց դա դեռ բաւական չէր երկրագործական էվօլիւցիայի բոլոր երևոյթները բացատրելու, մանաւանդ այնպիսի երևոյթներ, որոնք, մակերևութային առաջին հայեացքից, անհաշտելի էին թւում Մարքսիստական թէօրիայի հետ։

Ընկերային էվօլիւցիայի նկատմամբ Մարքսիստներից շատերի կարծիքն այն էր, թէ ինչպէս որ ճարտարագործական կապիտալի կեդրոնացումը կատարուեց շատ արագ կերպով, նոյնը պիտի լինէր և՛ երկրագործական կապիտալի նկատմամբ. — փոքր ճարտարագործութիւնը շատ երկար ժամանակ չքաշեց կլանուելու համար խոշոր ճարտարագործութիւնից, ինչո՞ւ, ուրեմն, նոյնը չպիտի կատարուէր և՛ փոքր հողատիրութեան վերաբերմամբ։

Մտքի այդ ուղղութիւնից առաջնորդուելով՝ Մարքսիստներից ոմանք այնպէս էին բացատրում, թէ գիւղական ազգաբնակութիւնը և՛ս շատ շուտով պիտի պրոլետարանար, որովհետև մի կողմից մանր հողատէրերի սեպհականութիւնը հետըզհետէ բաժան-բաժան պիտի լինէր, ասել է որ հողային միութիւնները երթալով և՛ս աւելի պիտի փոքրանային, ուրեմն անկարող իրենց տէրերին ապրուստի պայմաններ տալու. միւս կողմից՝ մեծ հողատիրութիւնը այնտեղ էլ իր կլանիչ գործը այնպէս արագ կերպով պիտի կատարէր, ինչոր արդէն կատարուել էր ճարտարագործութեան մէջ. ուրեմն գիւղական հասարակութեան մէջ էլ մի ծայրը պիտի կանգնէր կապիտալիստական խոշոր շահագործման յառաջխաղացումը և տիրապետութիւնը, իսկ միւս ծայրը՝ պրօլետարիզացիան, հողային սեպհականազրկումը։

Եւ այսպէս մտածողները, կրկնում ենք, կարծելով թէ

երկրագործական կապիտալիզմի ճնշման պատճառով շուտով մանր սեպհականատիրությունը հողեվարքային վիճակ պիտի ստանար, ուստի՝ Սոցիալիստական Սկզբունքի տեսակետից՝ նրանք չէին ուզում մանել գիւղը և գիւղացիների հետ գործ ունենալ. այլ նրանք՝ առ առաւելն՝ ուզում էին գիւղացիներին շահագրգռել բացառապէս քաղաքական խնդիրներով և միայն կազմակերպել երկրագործական պրոլետարիան՝ եթէ գոյութիւն ունէր։ Գիւղական փոքր սեպհականատէրը անպայման կերպով պիտի մեռնէր, չքանար, տեղի տար մեծ հողատիրութեան, ասում էին նրանք, ուրեմն ո՛չ միայն պէտք էր թոյլ տալ, այլ նպաստել լ՛սկ որ նա չքանար, ու երկրագործական պրոլետարիատը, իր պահեստի բանակներով դար յառաջ և տուաբանար, ինչպէս որ էր արդէն ճարտարագործութեան մէջ, ու այդպիսով ներկայ ընկերութեան երկու երեսն էլ հաւասար ուժգնութեամբ փայլէին թէ՛ քաղաքներում՝ գործարանների մէջ, և թէ՛ գիւղերում՝ դաշտերի մէջ, իսկ մինչ այդ՝ հեռո՛ւ գիւղից և գիւղական հասարակութիւնից։

Միջանկեալ կերպով ասենք որ մանր հողատիրութեան արագ չքացման թեորիան պաշտպանում էին և՛ բուրժուա անտեսագէտները։

Սակայն շատ երկրներում, վերջերը եղած վիճակագրական տեղեկութիւնները դալիս էին հաստատելու, որ գիւղական մանր սեպհականատիրությունը ո՛չ միայն չէր չքանում, կարծուածին չափ արագ, այլ նա նոյն իսկ յամառ ընդդիմադրութիւն էր ցոյց տալիս։—Այս վերջին իրողությունը շատերին այն եզրակացութեան հասցրեց, որ Մարքսիստական ընկերային էվոլիւցիան ընդհանուր օրէնք չէր և, հետևաբար, երկրագործութեան մէջ ապագան ուելի գիւղական շահագործմանն էր պատկանում, քան կապիտալիստական։ Եւ այդ կարծիքին յարողները այնքան յառաջ էին գնում, իրենց դրածների մէջ, որ սկսեցին բայէ ի բաց սոցիալիզմի անանկությունը յայտնել՝ որպէս գիտութիւն։

Այդ երկու կարծիքներից ո՞րն էր ուղիղը. արդեօք եղա՞ծ էին անհրաժեշտ համարուող հետախուզութիւնները երկրագործական աշխարհի մէջ։ Սոցիալիզմի տեսակէտից՝ տրնտեսական էվոլիւցիայի առանցքը արտադրութեան գործիքներն էին, —այդ ուղղութեամբ եղա՞ծ էին անհրաժեշտ հետախուզութիւնները և լուսաբանութիւնները, հաւաքուա՞ծ էին իրողությունները և Մարքսիստական վերլուծութեան ենթարկուա՞ծ, —ոչ։ Ուստի սկսուեց եռանդուն հետախուզութիւնը, անվերապահ ինքնաքննութիւնը։

Եւ ի՞նչ արդիւնք տուեցին այդ բոլորը։

Ահա՛ թէ ինչ՝ համառօտիւ։

Ա — Այդ երկու կարծիքներից և ո՛չ մէկը բացարձակապէս ճշմարիտ էր։ Կաուցկու, Վանդերվելդի և Դեսարէի, Գատտիի, Մորելի . . . իրարուց անկախ արած հետախուզութիւնները այն եզրակացութեանը բերեցին, թէ երկրագործութեան մէջ չէր, որ վերջ պիտի դնէր խոշոր կամ փոքր շահագործութիւնը։ Զանազան երկրներից (Բելգիա, Ֆրանսիա, Գերմանիա . . .) առնուած վիճակագրական տեղեկութիւնները ցոյց էին տալիս որ եթէ երկրագործութեան մի բեւեռը տանում էր դէպի ընդհանուր պրոլետարիզացիան, միւս բևեռը ներկայացնում էր յարատև մի ճօճումն (oscillation) մեծ և փոքր շահագործութեան միջև։ Ուրեմն ո՛չ միայն սեպհականատիրութեան կապիտալիստական կեդրոնացումը շատ դանդաղ էր առաջ գնում, այլ երկրներ կային՝ ուր մանր սեպհականատիրությունը աճում էր. երկիրներ էլ, ընդհակառակը, ուր նուազում էր, բայց և այնպէս փոքր սեպհականատիրությունը յամառ ընդդիմադրութիւն էր ցոյց տալիս։

Բ.—Երկրագործությունը ինքնին մինակ չէր արտադրում այն բոլոր տարրերը, որոնք անհրաժեշտ էին սոցիալիզմին հասնելու համար։

Դ. — Թէ կապիտալիստական և թէ գիւղական երկրագործությունը, ա ն կ ա խ ճ ա ր տ ա ր ա գ ո ր ծ ո ւ թ ի ւ ն ի ց, հետզհետէ դադարում էին շեշտուած դեր խաղալուց ընկերության մէջ, այնպէս որ երկրագործությունը աստիճանաբար նուաճւում էր ճարտարագործությունից և երկրագործական էվոլիւցիայի օրէնքը գծողը ճարտարագործությունն էր դառնում։

Դ. — Թէ ընկերային և թէ երկրագործական էվոլիւցիայի մ ի տ ո ւ մ ն ե ր ը բոլոր քաղաքակիրթ երկրների մէջ ի սկապէս միևնոյնն էին, բայց այդ միտումների ստեղծած դրությունը՝ զանազան երկրներում՝ իրարուց մեծապէս տարբեր էին, և նոյն իսկ միևնոյն երկրի մէջ տարբեր դրություններ կային, նայելով աշխարհագրական դիրքին, կլիմայի յատկությանը, հողի կազմությանը, պատմական անցեալին և, հետևաբար, ընկերային տարբեր դասակարգերի ոյժին ու կարողությանը։

Ե. — Երկրագործությունը հետզհետէ ճարտարագործւում էր (s'industrialiser)։

Եւ այդ բոլորը գտնում էին այն իրականության մէջ, որի պատկերը ա՛յնքան ճեռնհասությամբ նկարագրել էր Կաուցկին, — այսինքն.

Ներկայ քաղաքակիրթ ասուած ընկերության մէջ թէև տիրապետողը կապիտալիստական արտադրության ձևն է, թէև մեր ժամանակաշրջանը յուզողը և նրան որոշեալ կերպարանք տուողը կապիտալիստ և վարձու պրոլետարների միջև եղած հակամարտությունն է, բայց աչքի առաջ պիտի ունենալ միաժամանակ և՛ այն հանգամանքը, որ կապիտալիստ արտադրության եղանակը արտադրության մ է ն մ ն ի ա կ ձևը չէ ներկայ ընկերության մէջ։ Իրողությունն այն է, որ արտադրության կապիտալիստ եղանակին առընթեր, —նամանաւանդ ճարտարագործապէս ոչ-շատ զարգացած և երկրագործական նկատուած երկրներում —հանդիպում են նախակապիտալիստական արտադրության եղանակի շատ մնայորդներ, որոնք տակաւին իրենց գոյությունը պահում են. օրինակ, շատ երկրներում դեռ կան պետական և համայնական սեփականության բազմաթիւ ձևեր։ Հետևաբար՝ մեր ժամանակի ընկերային կեանքի հակամարտությունը կապիտալիստի և վարձակալով աշխատող պրոլետարիատի միջև եղած հակամարտությունը չէ միայն։ Այդ երկու դասակարգերի կողքին և նրանց միջև կան մ ի ջ ի ն դասակարգեր էլ։ Ընկերությունը չունի արմատապէս բիւրեղացած երկու ծայրագոյն կատարներ՝ մին լեռնագագաթ, իսկ միւսը՝ ծանծաղուտ, մին միապետականներ՝ իրենց պալատականներով և բարոնների, միւսը՝ զանազան կարգի մուրացկան պրոլետարներով (lоum-penproletariat), այլ այդ երկուսի մէջ կան մի տեսակ հանդոյց դասակարգեր, որոնք բեկորներ, մնայորդներ, արտադրություններ են նախակապիտալիստական ընկերային ձևերի։

Արդ, այդ միջին դասակարգերը՝ ոմանք բարձրացող, ոմանք ընկնող, իրարու դէմ առ դէմ կանգնած՝ ծայրայեղօրէն տարբեր շահերով՝ մշտապէս փոփոխուող բնաւորությամբ, իրարու աղոցում, իրարու դալարում են՝ մի կողմից կապիտալիստների շահերի և միւս կողմից պրոլետարների միջև, առանց ամբողջապէս մեկին կամ միւսին յարել, կպչել կարողանալու. ահա՛ այդ դասակարգերն են, որ մեր ժամանակի քաղաքական և նոյն իսկ տնտեսական կռիւներին տալիս են անտարբերության բնաւորություն և իրենց մարտական նշանաբաններով երբեմն կուսի նժարը այս, երբեմն այն կողմն են թեքել տալիս, և վերջապէս սրանք են, որ ա ր մ ա տ ա կ ա ն ն ե ր ի ընտրող տարրը և զօրաբանակն են կազմում։

Պարզ է, որ այն թէօրետիկոսները, որոնք ցանկութիւն ունեն ժամանակակից ընկերային կեանքի ղեկավարող օրէնքները հետախուզել և գտնել, նրանք՝ ներկայացած այդ բազմազան երևոյթների միջից՝ պիտի կղզիացնեն, պիտի վեր առնեն մի կողմից կապիտալիստ արտադրութեան եղանակը իր էութեան և դասական ձևերի մէջ, անջատելով այն արտադրութեան նախակապիտալիստական ձևերից, և միւս կողմից էլ՝ պրոլետարիատ դասակարգը:

Բայց գործնական կեանքի մէջ այդպէս չի կարելի անել. գործնական քաղաքագէտը, ուրեմն և կենդանի գործի մի կուսակցութիւն, նրա բերանը և գործիքը հանդիսացող մարմնչող մի անձ ամենամեծ սխալը գործած կլինէր, եթէ ներկայ ընկերութեան միակ ազդակները նկատէր բացառապէս կ ա պ ի տ ա լ ի ս տ ն ե ր ը և պ ր ո լ ե տ ա ր ն ե ր ը, ուշքը դարձնէր միւս՝ միջին դասակարգերից, մանաւանդ հողային մանր սեպհականատէրերից ընդհանրապէս և գիւղական ազգաբնակչութիւնից մասնաւորապէս, նամանաւանդ երկրագործական հիմունք ունեցող երկրներում, ինչպիսին է Ռուսաստան, Ֆրանսիա, Հունգարիա, Իտալիա, Իսպանիա, Հայաստան:

Իրաւ է Մարքսը "Կապիտալ"ի մէջ խօսում է միշտ կապիտալիստների և պրոլետարների մասին. բայց "18 ԲՐԻՒՄԵՐ, ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀԱԿԱ-ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԻՒՆ ԳԵՐՄԱՆԻԱՅՈՒՄ" իր երկերի մէջ՝ կապիտալիստների և պրոլետարների կողքին՝ նա տեղ է տուել միապետներին, ցնցոտիներ հագնող գիւղացիներին, փոքր բուրժուաներին, բիւրոկրատներին, զինուորներին, ուսուցչապետներին, ցեղային և պատմական անցեալի խնդիրներին, ևայլն:

Երկրագործական պրոլետարիատը համապատկեր ընկերն է քաղաքացի պրոլետարիատի, բայց անդին կայ գիւղական մանր սեպհականատէրը, փոքր հողատէրը, որ շատ պետութեանց մէջ գերակշիռ թիւ ունի և դէմօկրատական կուսակցութիւնների պայքարող տարրերն է կազմում: Պէ՞տք է ընդմիշտ թողնել դրանց:

Իրողութիւնն այն է, որ Սօցիալ-Դէմօկրատիան սկզբում բնաւ հոգատարութիւն չունեցաւ գիւղացիների մասին: Ճշմարտութիւն է և՛ այն, որ Սօցիալ-Դէմօկրատիան բ ա ր ե գ ո ր ծ մի կուսակցութիւն չէր, որ իրարու հակաշահ բոլոր դասակարգերին հաւասարապէս աշխատէր բաւականութիւն տալ այնպիսի մի տիտղոս գուցէ ստանձնէր բուրժուազական դէմօկրատական-արմատական մի կուսակցութիւն, բայց Սօցիալ-Դէմօկրատիան այդ չէր կարող անել հէնց այն պատճառով՝ որ նա դասակարգային կռուի մի կուսակցութիւն էր: Ուստի շատ զարմանալի էլ չէ, որ նրա հոգածութեան առաջին և մեծ առարկան եղաւ քաղաքների մէջ կեդրոնացած պրոլետարիատը: Սօցիալ-Դէմօկրատիայի մի քանի թէօրետիկոսները այն յոյսն ունէին, թէ տնտեսական էվօլիւցիան ինքնին իր ճանապարհը պիտի հարթէր դէպի գիւղը, ինչպէս որ նոյնը արել էր քաղաքների վերաբերմամբ, հետևաբար փոքր և մեծ շահագործման միջև եղած կռիւը պիտի վերջանար առաջինի ջնջումով, և այն ատեն շատ դիւրին պիտի լինէր երկրագործական ազգաբնակչութեան մասսան շահել, ինչպէս զուտ պրոլետարական մի կուսակցութիւն:

Սօցիալ-Դէմօկրատիայի անփորձ մարտիկները սկսեցին մտնել գիւղերը. բայց իրենց շփման առաջին կէտում, նրանք բաղխեցին "խորհրդաւոր" այն զօրութեան հետ, որ դէմօկրատական յեղափոխական շատ կուսակցութիւնների համար անակնկալներ էր պատրաստել": Նրանք տեսան, որ փոքր շահագործութիւնը երկրագործութեան մէջ երբէք չի մեռնում արագ չքացման պրօցեսի մէջ, իսկ մեծ շահագործումները շատ յամր կերպով են հող շահում, յառաջ գնում, և նոյն իսկ տեղ տեղ էլ կորցնում՝ փոքր շահագործման առաջ տեղի տալով:

Ուրեմն ի՞նչ պէտք էր անել, փո՞քր, թէ՞ մեծ սեպհականատիրութեան կողմը պէտք էր բռնել: Եւ այս խնդիրը երկար ժամանակ խուզարկու մտքերը զբաղեցրեց, ոմանք առաւելութիւն տուեցին մեծ հողատիրութեան, ոմանք՝ փոքր: Բայց այդպէս մտածողները բոլորն էլ այն սխալն էին գործում, որ երկրագործութիւնը ճարտարագործութիւնից բոլորովին անկախ էին նկատում:

Նրանք անգիտանում էին և՛ այն թէ՝ ինչպէս որ փաստել է Կաուցկին՝ երկրագործութիւնը չի զարգանում նոյն այն պրոցեսով՝ ինչոր ճարտարագործութիւնը. որ նա ունի իր սեպհական օրէնքները: Բայց դա ցոյց չի տալիս, որ ճարտարագործութեան էվօլիւցիան երկրագործական էվօլիւցիային հակառակ է և նրա հետ անհաշտելի: Ընդհակառակը՝ նրանք երկուսն էլ դէպի միևնոյն նպատակն են ձգտում՝ անխախտ, բաւական է որ մին միւսից չկղզիացնուի և երկուսն էլ միևնոյն ամբողջական պրոցեսսուի ազդակները նկատուելով՝ այնպէս ուսումնասիրուի:

Ուստի, երկրագործութեան մէջ սխալ կլինէր Մարքսիստական թէօրիան սահմանափակել այն սովորական բանաձևի մէջ թէ "փոքր սեպհականատիրութիւնը պիտի չքանայ և անպատճառ կլանուի մեծ սեպհականատիրութիւնից": Մարքսիստական մեթոդով երկրագործութիւնը ուսումնասիրողը չպէտք է առաջարկէր այն հարցը, թէ փոքր սեպհականատիրութիւնը երկրագործութեան մէջ ապագայ ունէր կամ ոչ. այլ ընդհակառակը, պէտք է ջանար հետախուզել, քննել այն ձևափոխութիւնները որ կրում է երկրագործութիւնը կապիտալիստ արտադրութեան ռէժիմի ընթացքում:

"Պ է տ ք է որոնել՝ ե թ է ե ւ ի ն չ պ է ս կ ա պ ի տ ա լ ը ն ո ւ ա ճ ո ւ մ է ե ր կ ր ա գ ո ր ծ ո ւ թ ի ւ ն ը, յ ե ղ ա շ ր ջ ո ւ մ է ա յ ն, խ ա խ տ ո ւ մ է (շ ա ր ժ ո ւ մ է) ա ր տ ա դ ր ո ւ թ ե ա ն ե ւ ս ե պ հ ա կ ա ն ա տ ի ր ո ւ թ ե ա ն հ ի ն ձ ե ւ ե ր ը և ա ն հ ր ա ժ ե շ տ ո ւ թ ի ւ ն է ս տ ե ղ ծ ո ւ մ ն ո ր ձ ե ւ ե ր ի հ ա մ ա ր":

Խնդիրները այս ուղղութեամբ ուսումնասիրելով է — ինչպէս որ արել է Կաուցկին, — որ կարելի է իմանալ թէ արդեօք Մարքսի թէօրիան ճի՞շդ է և՛ երկրագործութեան վերաբերմամբ, ու թէ արդեօք արտադրութեան միջոցների մասնաւոր սեպհականութիւնը պէ՞տք է որ կանգ առնի արտադրութեան բոլոր միջոցներից ամենանշանաւորի՝ հողի առաջ:

Ե զ ր ա կ ա ց ո ւ թ ի ւ ն: — Երկրագործական տեսակէտից կան երկիրներ, ուր հողային սեպհականատիրութեան նախակապիտալիստական դրութիւնը տիրապետող է, օրինակ, Ռուսիա, Իսպանիա, Պորտուգալիա, Իտալիա, Հայաստան... և ուր նորագոյն ճարտարագործութիւնը դեռ ամէն ճիւղերի մէջ իշխող չէ:

Կան երկիրներ՝ ուր հաւասարապէս տիրապետող է թէ՛ ընդհանուր ճարտարագործութիւնը և թէ՛ երկրագործական կապիտալիստական ձևը, օրինակ՝ Անգլիա, Ամերիկայի Միացեալ-Նահանգներ, մասամբ և Գերմանիա:

Կան երկիրներ էլ, ուր թէև ընդհանուր ճարտարագործութիւնը զարգացած է, բայց երկրագործական կապիտալիստական ձևի կողքին գոյութիւն ունի մեծ չափով և՛ մանր հողատիրութիւնը, որ խոր արմատներ ունի, և ազգաբնակչութեան մի խոշոր մասի զբաղումն է, օրինակ՝ Ֆրանսիա:

Եւ յետոյ, ամէն տեղ՝ հողային մանր սեպհականատիրութիւնը յամառ ընդդիմադրութիւն է ցոյց տալիս, և ո՛չ միայն շատ տեղերում արագ չի չքանում, այլ ձգտում է աւելի ծաւալուն դառնալ:

Արդ, այս պայմանների ներքոյ, Սօցիալ-Դէմօկրատիան պէ՞տք է և կարո՞ղ է ունենալ իր երկրագործական (ագրարային) ծրագիրը, որով կարելի լինէր գիւղական հասարակութեան մէջ մտնել, առանց շեղուելու Սօցիալիզմից և Մարքսիստական թէօրիայից:

Ս. Ս.-Գ.

ՆԱՄԱԿ ԹԻՖԼԻԶԻՑ

Ցարի վանդալական կառավարութիւնը՝ Հպարտացած նրանով, որ Երկրորդ Դուման էլ կարողացաւ անպատիժ կերպով ցրուել. Շունչ առած նրանից, որ դամոկլեան յեղափոխական սուրը փոքր ինչ յետ գնաց—ի Հարկէ սպառնալին աւելի մեծ թափով ցարական գլխին մէջ խրուելու—այսօր կատաղած ընտանեկան մի անասունի նման, աջ ու ձախ՝ իր ձեռքը ընկնողին ուղղակի փարատում է։ Ամբողջ Ռուսաստանը դարձել է սպանդանոց, բանտ և աքսորավայր...

Իսկ մեր գեներալ նաՀանգապետից մի՛ Հարցրէ՛ք, այս "խղճուկ ռուս մարդը„ Պարսից սատրապներից էլ անցաւ։ Բռնապետական ռէժիմը մարմնացնող այս ճիւաղը ուղղակի ուզում է կանգնեցնել կեանքի Հոսանքը, բաւական չէ որ ամենաչնչին պատրուակներով կործանեց մամուլը, արգելք դրեց ամէն խօսող բերանի, նա Թիֆլիզը դարձրեց անապատ՝ ուր մարդկային կեանքը ոչինչ արժէք չունի, եթէ նա ցարի Համար չէ։ Խուզարկութիւններին, բանտարկութիւններին էլ չափ ու սաՀման չկայ։ Օրը ցերեկով երբ խաղաղ մարդիկ իրենց գործին են գնում, յանկարծ շրջապատւում են կօզակների ջոկատներից. լսւում է "ձեռքերդ վե՛ր„ գոռոցը. տեղդ անշարժ պիտի կանգնես և թոյլ տաս խուզարկուել։ Վա՜յ քեզ, եթէ մօտդ դանակի կտոր և կամ կասկածելի մի բան գտնուի,—տեղդ Մետեխի բանտը պիտի լինի, եթէ բարեբաղդութիւնն ունիս տեղն ու տեղը չգնդակաՀարուելու։ Իսկ եթէ աչքից Հեռու տեղերում, խուզարկութեան պատրուակով, պաշտօնական ի՛նչ թալանչութիւններ են կատարւում,—սա արդէն թալանող պաշտօնեաները գիտեն։

Այս օրերս այստեղ խիստ ձերբակալութիւններ են լինում, բանտարկուած են շատ անմեղներ, և նոյնիսկ 12 տարեկան մի երեխայ։

Գանձակից առնուած լուրերից երևում է, որ տեղական կառավարութիւնը ամեն կերպ աշխատում է Թաթարներին գրգռել Հայերի դէմ, դրդելով նրանց, որ յարձակուեն Հայերի վրան կոտորեն, թալանեն, նախապէս Համոզուած լինելով որ անպատիժ կը մնան։ Մինչև ցարդ Թաթարները դեռ չեն շարժուել։ Տեսնենք։

Կառավարութիւնը ինքը Գանձակի Հայկական մասը կողոպտելի և թալանի է ենթարկել տուել՝ մի քանի Հայ կիներ և երեխաներ սպանել տալու աստիճան։ Ժողովրդից շատերը գաղթում են։ Այս բոլորի պատրուակը այն է, որ տեղացի մի Հարուստ գերմանացու սպաննողներին Հետապնդող կօզակները յարձակուել և սպանել են ուզել անմեղ Հայերի, իսկ նրանք պատասխանել և սպանել են մի կօզակ։

Ո՞ր բռնապետութիւնը մինչև վերջ յաղթող է եղել,—եթէ այդ Հարցին պատասխանուի պատմական փաստերով, ապա կը տեսնուի, որ գիլյօտինը ի զուր ստեղծուած չի եղել բռնապետների և նրանց նեցուկների Համար։

ԱՐԱՄԱԶԴԻ ԳՐՈՂԸ

31 Օգոստոս, 1907
ԹԻՖԼԻԶ

ՆԱՄԱԿ ՍՈԽՈՒՄԻՑ

Նախկին նամակումս մի քանի տեղեկութիւններ էի տուած Հայ ժողովրդի արտագաղթի մասին Հայաստանից։ Շարունակում եմ. 1907-ի Զատկից մինչև նամակիս գրութեան օրը՝ Սև Ծովի ափերից Սոխումի շրջանն են գաղթել 2697 Հոգի Հայ, 2-70 տարեկան։

Գաղթողների բոլորն էլ վերջին աստիճանի աղքատ են, նրանք պատմում են թէ ինչպէս տաճիկ կառավարութեան Հարկահանութիւնից վերջին ծայր թշուառութեան Հասած ժողովուրդը չունի ոչ միայն պատուի և կեանքի ապաՀովութիւն, այլև ուտելու մի կտոր Հաց իսկ, և դրա Համար ժողովուրդը գլուխը առնում փախչում է։ Գաղթականներն ասում են, որ մի քանի տեղերում, թէև աղքատ, բայց նրանք էլ ստիպուած են եղել գաղթել, թողնելով նոյն իսկ իրենց ինչքը և ունեցած տաւարները, որովՀետև իրենք ամէն բոպէ գտնուելիս են եղել մաՀուան անխուսափելի վտանգի առաջ։

Եւ նրանք գալիս են Ռուսաստան "ազատ օդ շնչելու", բայց խեղճերը չգիտեն թէ ռուսական բռնութիւնները տաճիկներից պակաս չեն։

Մի քանի խօսք էլ մեր շրջանի մասին.—1895 թուականից Սոխումի շրջանը գաղթող Հայերն են, որ այս կողմերի լեռներն ու ձորերը ծաղկեցրել են։ Դժբախտաբար այդ ժողովուրդը շրջապատուած լինելով կիսավայրենի Աբխազներով, ծանրածանր տուժում է, որովՀետև Աբխազները գողութիւնը և աւազակութիւնը իրենց արՀեստն են դարձրել։

Հայերը որ մի փոքր ապաՀով դիրք էին ստեղծել, բաւականին կորցրին Աբխազների անտանելի յարձակումներից և յափշտակութիւններից։

Հայ ժողովուրդը կառավարութեան դիմեց, փաստելով թէ ինչպէս միայն 1905 թուականին Աբխազները Հայերից գողացել են 300 գլուխ չորքոտանիներ — ձի, մատակ, կով, եզ, եւայլն։ Կառավարութիւնը խոստացաւ Հայերի այդ վնասը 1905-ին Հատուցանել, այժմ թէև 1907-ի մէջն ենք՝ կառավարութիւնը այդ մասին չի էլ մտածում, ահա ի՛նչ նըմուշի կառավարութեան մէջ է փնտռում տաճկաՀայ ժողովուրդը իր Հանգստութիւնը։

ԿՈՐԻՒՆ

6 Օգոստոս 1907
ՍՈԽՈՒՄ

ՆԱՄԱԿ ԵԱԼԹԱՅԻՑ

Արդէն մի տարի լրացաւ այն օրից, երբ Ղրիմը Ռուսաստանի ուրիշ շրջանների Հետ, Առաջին պետական Դումայի ցրուելից յետոյ, յայտարարուեց պատերազմական և այլ կարգի պաշտպանողական բացառիկ դրութեան մէջ։ Ներկայումս մենք մտնում ենք այդ անտանելի իրականութեան երկրորդ տարեշրջանը, և բացառիկ ճնշող դրութիւնները այսօր մնում են նոյնը՝ որպէս Ղրիմում, նոյնպէս և Համարեա թէ ամբողջ Ռուսաստանում։ Յանկարծակիի եկած, շշմած կառավարութիւնը իր նախկին "Հմայքն„ ու "ազդեցութիւնը„ վերականգնելու միակ "փրկարար„ միջոցները որոնեց և որոնում է մասսայական խուզարկութիւնների և անվերջ ու անՀամար աքսորումների մէջ։—Խղճալի տրամաբանութիւն։

Մանրամասնելով մեր խօսքը՝ յատկապէս Եալթայի վերաբերմամբ, պէտք է ասել որ մի տարի առաջ, երբ գեներալ-նաՀանգապետը քաղաքը իւր գաւառով յայտարարում էր պատերազմական դրութեան մէջ, իր արձակած Հրամանի մէջ խոստանում էր "աւազակների„ բոյն (այսինքն՝ յեղափոխականների) դարձած քաղաքը փոխել նախկին կուրորտի (բուժարանի), բարձրացնելով վերջինիս վրայ "կարմիր խաչի" դրօշը և ապաՀովելով նրա մէջ ապաստան գտնող Հազարաւոր Հիւանդոտ և բժշկուելու եկած Հիւրերի կեանքն ու Հանգիստը։

Բայց իբրև բիւրօկրատ, իր պատկանած դասակարգին առանձնայատուկ նենգութեամբ, քիչ յետոյ իր գնդով ձեռք ձեռքի տուած ստրկամտապետի և սրա "խիզախ„ ստրկանութեան Հետ՝ մտաւ "ճշմարիտ ռուսների„ սև-Հարիւրակային խմբակի ղեկերով ներս և ամբողջ 8-9 ամիսներ իր խատութիւններով կուրորտաբնակների Հանգիստը վրդովելուց յետոյ՝ վերջը "Ռուս Ժող. Դաշնակցութեան„ "եռագոյն փալասը„ փառաւորապէս օծել տուեց քաղաքի մայր եկեղեցում։

Այն օրուանից երբ գեներալ նաՀանգապետը՝ Դումբաձէն՝ յարեց "իսկական ռուսների„ սև բանակին, վերջինների դարշելի արարքները իրանց սաՀմաններից էլ այն կող-

մը անցան։ Սրանք գաղտնի միջոցներով յարաբերութեան մէջ մտնելով հասարակական աւելի լայն խաւերի հետ իրանց ծառայութիւններով, անտեղի զրպարտութիւններով հարիւրներով մարդիկ կալանաւորել տուին և աքսորեցին։ Այդ "իսկական ռուսների„ յանդգնութիւնը և դորշելութիւնը այն չափերին հասաւ, որ սկսեցին քաղաքային փոստով, դրամսոր առաջարկութիւններ անել տանտէրերին, ծագոալին, հիւրանոց և կամ առևտրական տներ ունեցողներին, որպէսզի վերջիններս համաձայնէին իրանց շարքերը մտնելու, ընդդիմադրութեան դէպքում սպառնում էին քաղաքից աքսորել տալ։ Եւ այդ բոլորը շնորհիւ այն բանի, որ նրանք վայելում էին "ընկեր„ Դումբաձէի—գեներալ նահանգապետի—և "ընկեր„ ոստիկանապետ Գլօզդովսկի կատարեալ հովանաւորութիւնը։ Եւ եղան բաւականին դէպքեր, երբ մարդիկ դրուած անելանելի պայմանների մէջ, ստիպուած կորցնելու իրենց տնտեսութիւնը՝ ակամայ, աւերեստ ենթարկուած, ընդունում էին այդ ստոր առաջարկութիւնները։—Ցանկանէ յանուանէ մի քանի նման դէպքեր ունիմ դիտած։

Ներկայումս տեղի ունեցող խուզարկութիւնների մեծագոյն մասը կատարւում է "իսկական ռուսների„ խմբակի ցուցմունքների համաձայն և մինչև իսկ սոցա առաջնորդութեամբ։ Բաւական է, օրինակ, որ խօսակցութեան ժամանակ լաւ չգիտնալով դիմացինից ներքինը, անզգուշութեամբ բերնիցդ բաց թողնես մի քանի քննադատական բառեր ներկայ քաղաքական դրութեան մասին Ռուսաստանում, և համոզուած եղէք, որ դուք առանց երկբայութեան ընկած էք ծուղակը, որից խոյս տալու էլ ոչ մի փրկութիւն չը կայ.—գիշերը ձեր բնակարանը ենթարկւելու է խուզարկութեան և դուք եթէ նոյն իսկ ձեր "մեղսակցութիւնը„ ապացուցող փաստեր չը գտնուեն, արժանանալու էք կալիս յանցխմանութեան և այնուհետև գտնուելու էք առանձին հսկողութեան տակ։

Մի կողմ թողնելով այն հարիւրաւոր դէպքերը, որոնք ամենայն օր կրկնւում են մեզ հետ ապրող ռուս, հրեայ, լեհ, կարայիմ և այլ ժողովուրդների կեանքում, մասնաւորապէս հայ փոքրիկ գաղութը ևս բնականօրէն ենթակայ է նոյն պատահարներին—խուզարկութիւններին ու հալածանքներին։ Արդուինցի եղբարք Բաշարատեանների, Գ. Գաբօեանի տները մի քանի անգամ ենթարկուած են եղել անմիտ խուզարկութիւնների։ Յովհաննէս Խայեխեանի խանութը խուզարկելուց յետոյ, գիշերուայ ժամը 1-ին նրա տունն են գնում և այնտեղ ևս ոչինչ չը գտնելով դատարկաձեռն յետ են դառնում, իրենց հետ առնելով Երկրից՝ Ամասիայից եկած կարմիր մելանով գրուած նամակները, ենթադրելով, որ դոքա յեղափոխական բովանդակութիւն կրող գրութիւններ են։ Նոյն վիճակին ենթարկուած է Կ. Պետրոսեանը։ Մի ոմն Աբգարի տընից, խուզարկութեան ժամանակ, սեղանի վրայից գողանում են վերջինիս կնոջ ոսկեայ մատանիները, ապարանջանները. ամուսնու արծաթեայ ծխախոտի տուփը, նախապէս տանտիրոջը մահճակալով սենեակից դուրս ճամբելով։ Գործը յանձնըւած է դատին։ Տեսնենք ինչով կը վերջանայ։

Ահա այսպէս է իրերի վիճակը առայժմ մեզանում։ Ընդհանրապէս մթնոլորտը շատ ճնշող է՝ ինչպէս այստեղ, այնպէս և ուրիշ կողմեր, ինչպէս այդ կարողանում ենք հետևցնել ընթացիկ մամուլի էջերից։ Բայց այդ ընդհանուր ճընշող մթնոլորտի մէջ հազուագիւտ չեն բռնկող կրակները, որոնք յարմար րոպէին ոչ մի խոչնդոտի առաջ կանգ չառնող հրդեհի փոխարկւելու բոլոր տրամադրելի պայմաններն ունին։

Ա. ՋԻՒԱՆՇԻՐԵԱՆ

Օգոստոս 25, 1907, Եալթա.

ՆԱՄԱԿ ՍԵՒ ԾՈՎԻ ԹՐՔԱԿԱՆ ԱՓԵՐԻՑ

Այժմ այս կողմերս աւելի անապահովութիւն և շփոթութիւն կայ՝ քան ներքին գաւառները։

Ութսունական թուականներէն Ռուսաստանէն գաղթող թրքացած վրացիներու ստուար մեծամասնութիւնը այս կողմերը հաստատուեցաւ, գլխաւորապէս Օրտուէն Պալաման և մինչև Փաթսայ երկարող տարածութեան վրայ։ Այդ գաղթականները, որ իրենց կիսավայրենի և ոխակալ բնաւորութենէն զատ ուրիշ ոչինչ չէին բերած իրենց հետ, շատ կարճ ժամանակամիջոցի մէջ մեծ դիրք ու ազդեցութիւն ձեռք բերին, որովհետև կառավարութիւնը իրենց բոլոր արարքներուն վրայ աչք կը գոցէր և թոյլ կուտար, որ ուզածնին ընէին։ Տեղական մահմեդական ազգաբնակութիւնն ալ առանձին քաջալերութիւն և համակրանք ցոյց կուտար անոնց։

Շատ ժամանակ չանցաւ, որ տեղական ազգաբնակութիւնը իր սխալը հասկցաւ, բայց դարմանելը այլևս ուշ էր։

Գաղթողները իրենց բարբարոս և գիւղագրգիռ բնաւորութեամբ սկսեցին պատուհաս դառնալ։

Գաղթողների և Թուրքերի մէջ սկսուեցաւ արինահեղութիւնը և թշնամութիւնը, ժամանակ մը կառավարութիւնը երկու կողմերն ալ շահագրգռել կը ջանար, երբեմն մէկուն կողմը բռնելով՝ երբեմն ալ միւսին, անշուշտ ամէն ինչ կաշառքի հետ կապ ունէր։

Անելութիւնը, կիրքը, թշնամութիւնը ծայրայեղութեան էր հասած՝ չորս տարի է ի վեր, երբ գարնանը երկու սպանութիւններ կատարուեցան Պալամանի մէջ, ձայնը մինչև Պոլիս հասաւ։ Յուզումը, գայթակղութիւնը իր գագաթնակէտին հասաւ։ Սամսոնէն հոս թափուեցան ժանդարմաներ, հազարապետներ, զօրքեր, ինչպէս և Օրտուի գայմագամը։ Այդ բոլորն ի զուր անցաւ, որովհետև ասոնք ալ կաշառքի ետևէն ընկնելով՝ ըրին այն, ինչոր առաջինները ըրած էին իրենց ժամանակին, ու չարիքը, անապահովութիւնը շարունակեց գոյութիւն ունենալ և մեծ չափեր ստանալ։

Տեղացի մահմեդականները քանիցս բողոք և տեղեկագիր մատուցին Սուլթանին, որ իրենց համար բնակութեան տեղեր ցոյց տայ, որպէսզի հոն գաղթեն և այդպիսով ազատուին այս գաղթականներու ձեռքէն, հակառակ պարագային, ըսած էին բողոքողները, մենք հպատակութենէ դուրս կուգանք և "Թէրքի Թէպաա" ընելով ուրիշ երկիր կերթանք։

Բողոքողները շատ սպասեցին, բայց պատասխան չստացան, մահմեդական-վրացիները համոզուած են, որ իրենց կըրօնակիցները երբէք պատասխան չեն ստանար, քանի որ իրենք լիք քսակ ունին՝ առատ կաշառներ տալու, և Պոլսոյ մէջ ալ շատ բարձր աստիճան անձնաւորութիւններ ունին զիրենք պաշտպանող։

Այսպէս եկուոր և բնիկ կրօնակիցներու յարաբերութիւնները խիստ լարուած են և սպանութիւնը, անապահովութիւնը, խռովութիւնը սովորական կեանք կը կազմէ հոս։

Հոս կեանքի, գոյքի և պատուի անապահովութիւնը այն աստիճան է, որ ամէն ոք զէնք կը կրէ. շատ ու քիչ ականաւոր մարդիկ 2-3 սպառազինուած ծառաներով կը պըտըտին, մինչդեռ աղքատ խեղճ հայը զմելի մ'ալ կրելու իրաւունքը չունի, ընդհակառակը կը նկատուի ոճիր և չարագործութիւն, եթէ ժանգոտած սուր բան մը իր քով գտնուի։

Սուլթանի հարստահարիչ կառավարութիւնը իր անյատակ գանձարանը լեցնելու համար սկսած է անխտիր կողոպտել թէ՛ հային և թէ՛ թուրքին, այս տեսակէտով հաւասարութիւն կը տիրէ։ Թուրք տարրն ալ սկսաւ կամաց կամաց հասկնալ թէ ինչ ըսել է սուլթանական բռնակալութիւն։ Անվճար մնացած տուրքերու փոխարէն կը գրաւեն անոր ալ

անասունները, հողը և հարսն ու կինը կանգատուեն. այժմս Թուրք ժողովրդի աշխատաւոր մասսան ալ նմանապէս հայերէն տարբեր վիճակ մը չը ներկայացներ, մանաւանդ Թուրք գիւղացի դասակարգը։ Եթէ ցաւալի բան մը կայ՝ դա Թուրք գիւղացիներու տգիտութիւնն է և ճակատագրային համբերատարութիւնը, որ կը նախընտրէ ամէն թշուառութիւն և ամէն դառնութիւն տանիլ, քան թէ իրեն եղած այս զրկանքներուն դէմ ընդդիմադրութիւն ընել։ Սակայն ամէն բան իր վախճանը ունի, չենք կարծեր որ մինչև վերջ կը տևէ Թուրք ժողովրդի այս դատապարտելի համբերութիւնը։

Իրողութիւն է, որ այսօրուայ Թուրքը նախկին կոյր համակերպողը չէ, անոր մէջ բաւականին սթափուած տարրեր կան։ Կառավարութեան վախը ամենուն սրտերուն տիրած է, սակայն վստահութիւն ներշնչէ անոր և խօսեցուր, կը տեսնես որ դժգոհութեան կայծ մը կայ անոր սրտին խորշերը, ու տոր համար ալ կառավարութեան խժդժութիւններէ դէմ հայհոյանքի տարափ է՝ որ կը տեղայ։ Ու եթէ նա այսօր բացարձակ չըմբոստանար ու չը բողոքէր, պատճառն այն է, որ իրեն կը պակսի հաստատուն կամք և գիտակցութիւն, ինչպէս և առաջնորդող անձնաւորութիւններ։

Յուսա՞նք որ մեր հայրենակցի Թուրք տարրն ալ օր մը ընդունակ կը դառնայ ազատութեան համար կախաղան բարձրանալու։

ՓԱՅԼԱՇՈՒ

3 Օգոստոս, 1907
ՍԵՒ ԾՈՎԻ ԱՓԵՐԷՆ

ՆԱՄԱԿ ՕՐԴՈՒԻՑ

Քաղաքիս գայմագամը փոխուեցաւ Կիրասոնի գայմագամին հետ, մեր նախկինը չափազանց արծաթասէր էր, ամբողջ ժողովուրդը կը կողոպտէր։ Կիրասոնի ժողովուրդը իրենց գայմագամին հետ կռիւ էին ըրած, այդ պատճառաւ ալ անոնց գայմագամը Օրտու ղրկուեցաւ, սա միջին տարիքով մարդ մը է, ի հեճուկս Կիրասոնի ժողովրդեան, այժմ հոս շէնցնելու կաշխատի և մեզ նեղութիւն չի տար։

Գալով տուրքերուն, պէտէլը շախսի վէրկիւսին վերցաւ և եօքը ալ ուրիշ տուրք մը չի նշանակուեցաւ. ծովեզրեայ քաղաքներուն եթէ մնար, բաներնիս բուրդ էր, կեցցէ՛ն ներքին գաւառները, եթէ բռնութեան և հարստահարութեան դէմ չբողոքէին՝ մեր կողմերը մինչև վերջ պիտի լային։

Պէտելը շախսէն զատ նշանակուած էր նաև ծանր տուրքեր, ոչխարէն զատ ուրիշ կենդանեաց վրայ ալ, այդ տուրքն ալ նախկին սահմանին իջեցուցին։ Անցեալ տարի կառավարութիւնը ազգահամար ըրաւ, ամբողջ ժողովրդեան համարը ծայրէն առաւ և դարձեալ նուֆուսի Թուղթ կտրեց ու բաժնեց, իւրաքանչիւր անձի Թուղթէն երկու և կէս ղրշ. առաւ, ասկէ ալ մեծ գումարներ հաւաքուեցաւ, այս ազգահամարին մէջ՝ փախչելով օտար երկիր գաղթողները դուրս հանուեցան կառավարութեան տօմարէն, որով և՛ հպատակութենէն, վերջապէս այս ազգահամարն ալ ժողովուրդը կողոպտելու հնարք մ'էր։

Այս կողմերը Թուրք և վրացի ժողովրդեան յարաբերութիւնները հայերիս հետ լաւ է. հիմայ հոս աչքի առջև կայ Թուրք և վրացի ժողովրդներուն միմեանց հանդէպ ունեցած ատելութիւնը, որ ասկէ չորս հինգ տարի առաջ վրացիներէն փայլըճիին տղուն Օսմանէին՝ Չէլլալ օղլըներուն հետ ունեցած կռիւներէն յառաջ եկաւ. երբ Օսման գաղանը զարնուեցաւ՝ ասոր վրայ Թուրք Չէլլալ օղլուն ալ զարկին, ուրիշներ ալ զարնուեցան երկու կողմէն. այսպէս հակառակութիւնը շարունակուեցաւ. այն ժամանակէն ի վեր գաղթականները շատ դէշցան՝ ամէն տեսակ աւազակութիւն և գողութիւն կընէին, անոնց վրայ նայելով Թուրքերն ալ բռկան գէշութիւն ընել, գրեթէ անիշխանութիւն կը տիրէր, մանաւանդ նախորդ գայմագամին օրով։ Կառավարութիւնը տասը կարևորութիւն տուաւ, ամէն կողմ ոստիկաններ սկսան քալել, շատ գողեր, աւազակներ, սրիկաներ բռնուեցան և բանտ դրուեցան՝ բանտը չափազանց լեցուն է և հեռուհետէ ալ գալու վրայ է, 15 օրէն աւելի բանտը մնացողներ Տրապիզոն կը ղրկուին՝ այստեղի բանտի փոքրութենէն. այժմ բաւական հանդարտած է, թէև տակաւին մեծ բարեկարգութեան կարօտ է։ Տրապիզոնի նախկին աւանակ նահանգապետին տեղ վերջերս ուրիշ աւանակ մ ալ եկաւ, անցեալները անիկայ ալ գնաց՝ նոր մը եկաւ. տեսնանք նորեկը ի՛նչպէս է, ամէն պարագայի տակ աս ալ անոնց նման է, կարծեմ։ Ասոր հակառակ՝ Սեբաստիոյ նահանգապետը շատ կարող և խելացի մարդ մըն է, և Սեբաստիոյ նահանգին մէջ, մեզի դրացի ըլլալով հանդերձ՝ կատարեալ անդորրութիւն և ապահովութիւն կը տիրէ, մեր գաւառի աւազակները Սեբաստիոյ նահանգին սահմաններէն ներս չեն կրնար անցնիլ։ Անցեալները Համիտիյէյի ճամբորդներ Օրտուի գաւառին մէջ կը կողոպտուին, կերթան Սեբաստիոյ նահանգապետին տեղեկագիր կուտան, որովհետև Համիտիյէ Սեբաստիոյ մասն է, անմիջապէս նահանգապետը լուր կը ղրկէ Համիտիյէյի գայմագամին որ կամ աւազակները գտնէ՝ յանձնէ իրեն և կամ պաշտօնէն հրաժարի՝ գայմագամը անմիջապէս 15 հատի չափ ոստիկաններ առնելով՝ եկաւ Օրտու ու անմիջապէս ալ առաւ տարաւ, եթէ օրտուցի ըլլային կողոպտուողները՝ աւազակներուն ետևէն չէր ըլլար։

Գալով գաղթելու խնդրոյն՝ ներքին գաւառներէն եղած գաղթականութեանց մասին տեղեկութիւն չունիմ, միայն ասկէ եղած գաղթումներու վրայօք պիտի խօսիմ, եթէ այստեղի գիւղացիներէն դէպի Ռուսաստան Թէրդի թէպայով գաղթողներուն չափ՝ ներսերէն ալ կը գաղթեն, շիտակը շատ ցաւալի բան կըլլայ, ահա 3-4 ամիսէ ի վեր սկսած է հոստեղէն Թէրդի Թէպաա ընելով գաղթելը և 150 չափ գիւղացի ընտանիքներ գաղթած են Ռուսաստան, թող քաղաքէն մեկնող երիտասարդներ և օրիորդները, նաև գիւղացի երիտասարդները և մարդիկները, որոնց ընտանիքները հոս թշուառութեան մէջ կը հեծեն։ Հոստեղ մօտիկը՝ Ալաճադաղ անունով հայ գիւղ մը կայ, 20 տուն ունի, որուն հազիւ 5-6 տան մէջ էրիկ մարդ կայ, մնացեալները ամբողջ Ռուսաստան փախած են, ընտանիքնին ալ վերջէն բերելու համար. այսպիսի գիւղեր տակաւին շատ կան, ո՛ր մէկին համբեմ։ Հիմայ գիւղը կենալով՝ լաւ հասկցայ խեղճ գիւղացիներուն քաշածները, որոնց պատճառաւ ալ կը գաղթեն։

Այսօր կուգայ աւազակ մը քէչ մը պատսպարան կը պահանջէ, քանի մը օր կուտէ՝ կը խմէ, տանդ գործերէն մինչև քո կրօնական գործերուդ կը խառնուի և ահա վերջն ալ քեզմէ 5, 10, 20 կամ աւելի ոսկի կը պահանջէ, վա՛յ քեզի՝ եթէ չտաս. ան կերթայ՝ ուրիշ մը կուգայ։ Անխիղճնե՛ր, ուտել խմելէ զատ աղջկանդ, հարսիդ ալ աչք կը տնկեն և ահա օրին մէկը մուր կը քսեն ընտանեացդ ճակտին, կրնա՞ս ձայն բարձրացնել։ Այս վիճակը աւելի ծանրացաւ գաղթական որբիկներուն դէմ եղած հալածանաց համար, որոնք տունէ տուն փախստական՝ ասդին անդին ապաստանարան կը փնտռեն. տանք ամբողջը գործնականապէս տեղի ունեցած են և կունենան հեռուհետէ։ Այժմ լեռը կայ աւազակապետ Թաֆան օղլուն, որ Թուրք է, ասիկայ Քէօսէին տղուն՝ հռչակաւոր աւազակապետ Նալանին ընկերն էր և անոր զարնուելէն յետոյ հիմակ ինք կը շարունակէ աւազակութիւնը, 4-5 հատ Թուրք ընկերներով. նաև մէկ ալ Իւնիյայի գիւղացիներէն, քաջ և վարպետորդի հայու մը ընկերակցութեամբ, այս հայն ալ Նալանին ընկերն էր։ Այս աւազակախումբը այժմ տեղի գիւղացիներէն դրամ կը պահանջէ, քանի մը հոգիէ ընդգամէնը 40 ոսկիի չափ. այս նեղ ժամանակին մէջ, որ բերքերը տակաւին եղած չէ, ժողովուրդը պարտքով կորեկ կառնէ ու կուտէ, նայինք վերջը ինչ կըլլայ։

ՕՐՏՈՒՑԻ ՄԸ

23 Յուլիս 1907
ՕՐՏՈՒ

ՆԱՄԱԿ ԶՄԻՒՌՆԻԱՅԻՑ

Անօրինակ բռնութեան հալածանքը Տաճկաստանի մէջ առեղծած է ահռելի կեանք մը, որը իրական և մանրամասն գոյնով պատկերացնելու համար՝ հարկ պիտի ըլլայ ամբողջ հատորներ կազմելու։

Յիշենք սակայն այն իրողութիւնները, որոնք թարմ են ու այժմէական անցուդարձներու բնոյթը ունին։

Բարբարոս կառավարութիւնը կը հետապնդէ ամէն կարելի ու հնարաւոր միջոցներով օր առաջ պարպել Մաղնիսայի հայ բնակչութիւնը և անոր տեղը լեցնել այժմեան գաղթական կրետացի աւազակ տարրերը։ Շատ մը հայ տուներ արդէն պարպուած և լեցուած են վերջիններով։ Քանդումի այս ծրագիրը վճռական թափով ու արագութեամբ պիտի շարունակուի, որովհետև տեղին խաղաղ հայ տարրը "կասկածելի" երևցած է ճիւաղ կառավարութեան։

Իզմիրի և շրջակայ հայ գիւղերուն մէջ 1905-ին կատարուած ձերբակալութիւնները բանտերը լեցուցին խումբ-խումբ հայ երիտասարդներով, որոնցմէ մեծ մասը տակաւին կը մնան։ Այն ծառը, որ իր կաշիին վրայ կրեր է բանտային տանջանքները, անիկա միայն որոշապէս գիտէ թէ ի՛նչ է արդեօք թրքական բանտը։ Խեղճ բանտարկեալները, որոնք անմեղ և անմասն են մնացած կատարուած դէպքերուն, այժմ բանտին մէջ թրքական արդարադատութեան օրէնքներով կը տապլտկին։ Սակայն այդ ալ չը կրցաւ յագեցնել ոճրագործ կառավարութեան։ Անիկա ձերբակալութիւնները մինչև այսօր կը շարունակէ՝ ամենաթեթև պատրուակներու տակ։

Վիլայէթիս նոր վալիին եկած օրէն սկսեալ, խստութիւնները կրկնապատիկ սաստկութեամբ առաջ կը տարուին։ Զմիւռնիոյ մէջ իսկ, որ ծովեզերեայ եւրոպական գաղութային կեդրոն մըն է, կառավարութիւնը մազաչափ անգամ չի շեղիր իր ընդհանուր ծրագրէն։ Յոյն ազգաբնակութիւնն ալ այժմ թշնամի է հայերուն։ Թուրք խուժանը անգիտակից գործիք մըն է միշտ կառավարութեան ձեռքին։ Էրզրումի և Գաւթէմանիի դէպքերը չկրցան շարժել անոր իր դարաւոր թմրութենէն։ Եւրոպական հիւպատոսները, կատարուած իրականութեան հանդէպ, անհոգ ու անտարբեր են։ Անոնք իրենց շահերովը կը մտահոգուին։ Վերջերս լսեցինք, որ Անգլիական հիւպատոսը բէժիի անօրէնութիւնը ձեռք բերելու կաշխատի. իսկ ֆրանսիականը Զմիւռնիոյ ամենէն գեղեցիկ վայրին, քարափին վրայ, հոյակապ շէնք մը բարձրացուց։

Քանի մը օր առաջ Իզմիրի բանտարկեալները դիմում ըրած էին հիւպատոսներուն՝ իրենց անտանելի դրութեան թեթևացում խնդրելու համար։ Սակայն, բանտարկեալներէն 8 հոգի աքսորուեցան Պոտրում։ Ինչո՞ւ համար, — դժուար է պատասխանելը։ Միայն կը կարծուի թէ՝ կառավարութիւնը անոնց յանդգնութիւնը պատժելու համար է, որ աքսորեց։

Մաղնիսայի կառավարիչը տակաւին Մէհմէդ Դալիպ պէյն է, Սուլթանի հաւատարիմներէն մէկը։ Փօլիս քօմիսէրի բնութիւնը ճարպիկօրէն ամբաստանելու յատկութիւն ունեցող փօլիսներու մրցումէն կախումն ունի։ Ամէն մարդ տխուր է և սգաւոր։ Ոչ մէկը կը համարձակի քիչ մը ուշ տանէ դուրս գալ՝ շրջագայելու համար։ Տնտեսական տագնապը գրեթէ ընդհանուր է։ Հայ առևտուրը օրըստօրէական կերպով անկման կը դիմէ։ Արհեստները հաւասարապէս ինկած են։ Երբեմնի ծաղկեալ տնայնանկութիւնն ալ, որ հայերու մէկ ապահով գործն էր, այժմ իր նշանակութիւնը կորսնցուցած է։

Վերջապէս կացութիւնը ծանր է։ Ե՞րբ պիտի, արդեօք, հնչէ հատուցման ժամը, ուր արնախում կառավարութիւնը ժողովրդի արդար դատաստանին առջև ելլէ։

ԶԱՐՄԱՅՐ

15 Օգոստոս, 1907 ԶՄԻՒՌՆԻԱ

ՆԱՄԱԿ ԿԻԼԻԿԻԱՅԻՑ

Երկու-երեք ամիս առաջ ցրուած բէտիֆները այսօր խիստ կերպով հաւաքելու վրայ են՝ Եէմէն ուղարկելու համար։ Արդէն Արաբները ընդդիմութիւն ցոյց կուտան. շատերը սկսան լեռները փախչիլ. աւազակութիւնները միշտ անպակաս են։ Անատոլըի թուրք ժողովուրդը բուռն յամառութիւն ցոյց տուաւ բէտիֆ չտալու համար։ Բայց կառավարութիւնը վախենալով որ մի գուցէ այդ ընդդիմութիւնը արձագանգ գտնէ ուրիշ քաղաքներու մէջ, անոնց բէտիֆները հաւաքելը յետաձգեց. սակայն ժողովրդեան մէջ վերջին ծայր գրգռում կը տիրէ։

Այս տարի սուլթանի գահակալութեան տարեդարձին հրավառութիւն չը պիտի ըլլի, թէ ինչո՞ւ,—յայտնի է, կա՛մ դրամի պակասութենէն և կամ երկիւղէն է, որ մի գուցէ պատրուակով մը շարժումներ յառաջանան։

Պուլկարիոյ սահմաններէն բազմաթիւ թուրք գաղթականներ կուգան այս կողմերը։

7 Օգոստոս, 1907 ԿԻԼԻԿԵՑԻ

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԿԵԱՆՔ

ՖՐԱՆՍԻԱ

ՆԱՆՍԻԻ ԿՕՆԳՐԷՍԸ

Ֆրանսիական Սօցիալիստ Կուսակցութեան Ազգային Դ.-րդ Կօնգրէսը (Գործաւորական Միջազգայնականի Ֆրանսիական հատուած) տեղի ունեցաւ Նանսիում, Ժողովրդական Տան մէջ, 1907 օգոստոսի 11, 12, 13, 14 և 15-ին։

Պատուիրագրերը (մանդատները) վերստուգող Յանձնաժողովի զեկուցագրերից երևում է, որ Կօնգրէսին մասնակցել են 68 Մասնաճիւղեր (fédération, դաշնակցութիւններ) 308 մանդատով։ Ներկայ են եղել 188 պատուիրակներ, 6 պատուիրակներ էլ օտար երկրներից եկած, ուրեմն ընդամէնը 194 պատուիրակ էին մասնակցում Կօնգրէսին։

Կօնգրէսի բացմանը, Մեցցի և Ալզաս-Լօրրէնի սօցիալիստների պատգամաւոր Շլէյխերը իր ողջունաբեր ճառի մէջ հետևեալն է ասում.

"Ալզաս-Լօրրէնի սօցիալիստները մեծ հաճոյքով ընդունեցին հրաւէրը՝ ներկայ լինելու այս Կօնգրէսի աշխատանքներին։

Ալզաս-Լօրրէնի անջատումից, սակայն տարիից յետոյ, այս առաջին անգամն է որ Ալզաս-Լօրրէնի պրոլետարիատը գալիս է, եղբայրական մի խօսքով, հին հայրենիքի եղբայրների ձեռքերը սեղմելու։

Մինչև որ սօցիալիստական շարժումը չլինէր՝ բոլոր երկրների մէջ այդ համաձայնութիւնը չէր լինիլ։ Մինչև որ Կարլ Մարքսի, Լիբկնեխտի, Ժօրէսի, Վայանի, Դէպի նման մարդիկներ չլինէին, անկարելի պիտի լինէր աշխարհիս բոլոր աշխատաւորների մէջ եղած այս համաձայնութիւնը կայացնել։

37 տարուայ անջատումը, դրակոնեան օրէնքները, դիկտատուրան անկարող եղան ալզաս-լօրրէնցի պրոլետարիատի սրտից ջնջել եղբայրական այն զգացումը, որ նա ունի դէպի իր հին մայր-հայրենիքի եղբայրները։

Ինչ էլ որ ասելու լինեն ազգայնական թերթերը, իրողութիւնն այն է՝ որ Ռայխստագի բացմանը, պատերազմից յետոյ, գերմանական Սօցիալիստ Կուսակցութիւնը, Լիբկնեխտի և Բէբելի բերանով, բողոքեց Ալզաս-Լօրրէնի անջատմանը դէմ։

Որպէս Ալզաս-Լօրրէնի մեր եղբայրների կողմից յատկապէս

ուղարկուած պատուիրակ՝ ձեզ եմ բերում Ալզաս-Լորրէնի պրոլետարիատի եղբայրական ողջոյնը:

Այն ժամանակաշրջանում, երբ աշխատող ժողովուրդը դեռ անգիտակից էր դէպի իր եղբայրները ունեցած պարտականութիւնը. միապետութիւնները կարողացան, կոպիտ ուժի շնորհիւ, եղբայրասպան կռիւներ սկսել և պատերազմի դաշտի վրայ երկու ժողովրդների արիւնը հոսեցնել, յոյս ունենք որ այդ ժամանակաշրջանները այլևս չեն վերակրկնուիլ, որովհետև դաշնակցած միապետութիւնների կողքին, այսօր, գոյութիւն ունի միջազգային կազմակերպուած մի պրոլետարիատ, որի ուժը պէտք է հաշուի առնել:

Այս զգացումներով է, ահա՛, որ ես ողջոյն եմ բերում Ֆրանսիացի եղբայրներին . . ."

Բելգիական Գործաւորական Կուսակցութեան քարտուղար Մայէսը ուրուագծում է իրենց գործունէութիւնը Բելգիայում, որ արտայայտւում է հետևեալ բառերով. "սէնդիկալիզմ, սօցիալիզմ և սօցիալիստական գործակցութիւն":

ՀԱԿԱԶԻՆՈՒՈՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ (ԱՆՏԻՄԻԼԻՏԱՐԻԶՄ) ԵՒ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԸՆԴՀԱՐՈՒՄՆԵՐ

Միջազգային նշանակութիւն ունեցող այդ հարցի մասին դրւում են հետևեալ առաջարկները:

Ա.—Իօնի առաջարկը.

"Կօնգրէսը նկատելով որ պրոլետարների համար շատ մեծ փոյթ չէ իրենց շահագործող կապիտալիստների ազգային և կառավարական պիտակը.

Որ աշխատաւոր դասակարգի շահը պահանջում է, առաւել հնարաւոր խորութեան, կռիւ մղել միջազգային կապիտալիզմի դէմ.

Ժխտում է բուրժուա և կառավարական հայրենասիրութիւնը, որ ստօրէն հաստատում է թէ միևնոյն երկրի բոլոր բնակիչների մէջ շահերի ընդհանրականութիւն կայ.

Հաստատում է որ ամէն երկրների սօցիալիստների պարտականութիւնն է միայն կռուել կոլլեկտիվիստ կամ կօմմունիստ ռէժիմի պաշտպանութեան համար՝ երբ կարող լինեն հաստատել այն.

Եւ եւրոպական խաղաղութիւնը վրդովել սպառնացող դիւանագիտական [illegible] միջադէպերի առաջ, հրաւիրում է բոլոր քաղաքացիներին՝ որ ամէն տեսակ պատերազմի յայտարարութեան, ինչ կողմից էլ գալու լինի, պատասխանեն զինուորական գործադուլով և ապստամբութեամբ":

Գօրդօյնի առաջարկը

"Նկատելով որ միջազգային բոլոր կօնգրէսների ճանաչած և յայտարարած միլիտարիզմը բնական և անհրաժեշտ արդիւնք է շահերի և դասակարգերի հակամարտութեան վրայ հիմնուած կապիտալիստական ռէժիմի, որ կարող է անհետանալ միայն իր պատճառի, այն է՝ կապիտալիստական ռէժիմի չքացումով:

Նկատելով, հետևաբար, որ բոլոր աշխատաւորների ջանքերը կեդրոնացնելով այժմեան ընկերութեան միջից զինուորականութեան (միլիտարիզմի) ջնջուելուն վրայ՝ այդպիսով կամայ ակամայ կատարւում է ընկերային պահպանողականութեան մի գործ, խոտորեցնելով գործաւոր դասակարգին նրանից՝ ինչոր իր միակ մտահոգութիւնը պիտի լինէր, այն է՝ քաղաքական իշխանութեան տիրելու՝ կապիտալիստական սեպհականազրկման (էքսպրօպրիացիա) և արտադրութեան միջոցների սեպհականացման համար.

Նկատելով, միւս կողմից, որ դիւրախաբ և մեղսակցող այդ միլիտարիզմով ջատագովուած միջոցները (դասալքութիւնից և զինուորական գործադուլից սկսած՝ մինչև ապըստամբութիւն) միայն բարդացնում և աւելի դժուարացնում են սօցիալիստական պրօպագանդան և նորակոչ սօցիալիստներ ձեռք բերելը (recrutement), այսպիսով հեռացնելով այն բոպէն՝ երբ պրոլետարիատը բաւականաչափ կազմակերպուած և ուժեղ կլինի ընկերային յեղափոխութեամբ վերջ տալ ամէն միլիտարիզմի և ամէն պատերազմի.

Յայտարարում է, որ միլիտարիզմի դէմ և խաղաղութեան համար մղուող պայքարը, երազատեսութիւն (utopie) և վտանգաւոր չլինելու համար, սօցիալիստական այն պայքարն է, որ ամբողջ աշխարհի աշխատաւորներին կազմակերպում է կապիտալիզմը կործանելու համար, իսկ մինչ այդ՝ միջազգայնօրէն հետապնդած զինուորական ծառայութեան նուազեցումով, պատերազմական, ծովային և գաղութների ամէն վարկի միաժամանակ մերժումով և մշտական բանակին փոխարինող ժողովրդական զինումով է որ՝ կարելիութեան սահմանի մէջ, միջազգային ընդհարումները ի դերև պիտի հանուին":

Լինօժի (Մէնի) առաջարկը.

I

"Կօնգրէսը նորից հաստատում է միջազգային Կօնգրէսների որոշումները.

1.—Միլիտարիզմի և կայսերականութեան դէմ եղող գործունէութեան առթիւ, որոնք ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ Պետութեան կազմակերպուած զինումը՝ գործաւոր դասակարգին կապիտալիստ դասակարգի քաղաքական և տնտեսական լծին տակ պահելու համար.

2.—Բոլոր երկրների գործաւորներին յիշեցնելու համար, որ մի կառավարութիւն չի կարող սպառնալ մի օտար ազգի անկախութեանը՝ առանց եղեռնագործութիւն գործելու այդ ազգի և նրա գործաւոր դասակարգի ու նոյնպէս միջազգային գործաւոր դասակարգի դէմ. որ սպառնալիքի ենթակայ եղող ազգը և իր գործաւոր դասակարգը հրամայական պարտականութիւն ունին իրենց անկախութիւնը և ինքնավարութիւնը պաշտպանելու այդ եղեռնագործութեան դէմ, և իրաւունք ունին, այդ նկատմամբ, յոյս դնելու բոլոր երկրների գործաւոր դասակարգի վրան. որ սօցիալիստ կուսակցութեան հակամիլիտարիստական և լոկ պաշտպանողական քաղաքականութիւնը, այդ նկատմամբ, նրան պատուիրում է հետապնդել բուրժուազիայի զինուորական զինաթափմանը և գործաւոր դասակարգի զինմանը՝ ժողովրդի ընդհանուր զինումով:

II

Կօնգրէսը, միջազգային նախորդ Կօնգրէսների և Միջազգային Բիւրոյի որոշումները հաստատելով, նկատում է բոլոր ազգերի պրոլետարների և սօցիալիստների միջազգային համերաշխութիւնը՝ որպէս նրանց առաջին պարտականութիւն.

Նրանց յիշեցնում է, որ ամէն տարի մայիս 1-ին՝ ցոյց կատարելով այդ համերաշխութեան և նրա առաջին անհրաժեշտ պայմանի՝ միջազգային խաղաղութեան պահպանման համար.

Եւ, այն ժամանակ՝ երբ ռուսական նորածին յեղափոխութեան, հոգեվարքի մէջ գտնուող ցարիզմի և սրան օգնել մտածող հարևան կայսերականութիւնների (էմպէրիալիզմ) հանդէպ. երբ կապիտալիստների գաղութային անզգոյշ նախաձեռնարկների և յափշտակութեանց (ծովահէնութեանց) հանդէպ, Միջազգային Բիւրոն և միջխորհրդարանական կօնֆէրանսը կարող եղան, ամէն երկրների սօցիալիստների հաւանութեամբ, անհրաժեշտ որոշումներ ձեռք առնելու պատուիրակներին միատեղ գումարելու և նրանց կարող դարձնելու, միջազգային սպառնալից բախումի դէպքում, միջոցներ որոշելու այդ բախումը խափանելու և արգիլելու համար.

Նրանց հրաւիրում է, ազգային և միջազգային սօցիալիստական և գործաւորական կազմակերպութիւնների միջոցով, այդ որոշումների արդիւնքը հնարաւոր դարձնել, կանխա-

պատրաստուած, կարգաւորուած և ազատագրուած մի գործունէութեամբ. որ ամէն երկրի գործաւոր դասակարգի և սօցիալիստ կուսակցութեան ամբողջ եռանդը, նախ միաբանուած երկրներում և իրականութեան մէջ եղող հանգամանքների համաձայն, գործ է դնում խափանելու և արգիլելու համար պատերազմը ամէն միջոցներով, սկսած պարլամէնտական միջամտութիւնից, հասարակական ագիտացիայից, ժողովրդական ցոյցերից (մանիֆէստացիա) մինչև գործաւորական ընդհանուր գործադուլ և ապստամբութիւն":

Քաղաքացուհի Պ ե լ լ ը տ ի է ն խօսում է Դօրդօյնի առաջարկի դէմ: Նա չի ընդունում որ հակազինուորականութիւնը շեղումն լինէր, ինչպէս որ կարծւում է:

Մ ի շ ե լ ը ներկայացնում է Դօրդօյնի առաջարկը ասելով.

Այդ դաշնակցութիւնը (ճանաձիւղը) ընտրական մտահոգութիւններով չէ, որ ընդունել է այս առաջարկը: Նա միակ ցանկութիւն է ունեցել պրօպագանդան դիւրացնել և աւելի ազդու դարձնել: Անտիմիլիտարիզմը (հակազինուորականութիւնը), Հէրվէի հասկացածին համաձայն, մի շեղումն է:

Նորակոչ զինուորներին ասելով՝ որ նրանք չպէտք է կրակեն իրենց թշուառութեան եղբայրների վրան, աշխատաւորների միջազգային համաձայնութիւնը զարգացնելով՝ պատերազմները արգիլելու համար, մենք այդպիսով գործնական հակազինուորականութիւն (անտիմիլիտարիզմ) ենք կատարում: Պրոլետարիատին ահաբեկող տարտամ և անորոշ բանաձևեր քուէարկելը անօգուտ է: Լիմօժի առաջարկը գոհացուցիչ կերպով պարզ չէ: Դօրդօյնի առաջարկը ամէն երկմտութիւն փարատում է:

ԳԷԴԻ ՃԱՌԸ

"Այդ հարցը ֆրանսիական Սօցիալիստ Կուսակցութիւնը չի յարուցել, այլ Միջազգայնականը (l'Internationale): Բիւլոն այդ հարցը որոշեալ սահմանների մէջ դրեց:

"Հարցը հակազինուորականութեան հարց չէ:

"Օտար երկրների սօցիալիստ կուսակցութիւնները դուցէ ծերացած են. եզակի կուսակցութիւնը միայն մենք ենք: Մենք ամէն ինչ քարոզում ենք՝ հակակղերականութիւն, հակասէնդիկալութիւն, ամէն ինչ՝ բացի սօցիալիզմից:

"Շտուտգարտին ներկայացուած հարցը միակ կենսականն է. — Զինուորականութիւն՝ և միջազգային ընդհարումներ:

"Մենք միշտ համաձայնել ենք ներքին միլիտարիզմի հարցի մասին:

Մենք միշտ ասել ենք, որ աշխատաւոր մի զինուոր իր եղբայրների վրայ հրացան չպէտք է պարպի:

"Մասնաւոր ուշադրութիւն դրաւող խնդիրը միջազգային ընդհարումների խնդիրն է:

"Շտուտգարտի նախօրեակում՝ մի հակառաջարկ են մեզ ներկայացնում:

"Մենք պարտականութիւն ունենք մեզ հարցնելու՝ թէ արդեօք կարո՞ղ ենք Լիմօժի առաջարկով Շտուտգարտ ներկայանալ:

Դօրդօյնի առաջարկի կողմնակիցները հաստատում են, որ Լիմօժի առաջարկը խառնափնդոր և հակասական է:

"Առաջին մասը գեր-հայրենասիրական մի առաջարկ է, սովորական հայրենասիրութիւնից նա դեռ անդին է անցնում: Նա կոչ է անում, որ պրոլետարները, ամէն կողմից՝ Բելգիայից, Իտալիայից, եայլն, եայլն, գան և ազգային պաշտպանութեան գործը ստանձնեն: Դա ճիշդ հակառակն է Իօնի առաջարկին: Սէնի և Իօնի առաջարկների միջև մի վիհ կայ. այդ վիհը կարելի է լցնել բառերով, բայց ոչ փաստերով:

"Երկրորդ մասը, ապստամբութեան և ընդհանուր գործադուլի խորհուրդ տալով, առաջինի հետ ուղղակի հակասութեան մէջ է: Ես բողոքել և տակաւին բողոքում եմ այն մասին, որ եթէ մենք ապստամբութեան իրաւունքն ենք յիշեցնում, ապա դա պիտի լինի աշխատանքի ազատագրութեան համար, և ոչ թէ պատերազմի յայտարարութեան կամ մեր կաշին փրկելու համար: Վերջապէս, Լիմօժից յետոյ մի նոր իրողութիւն կայ, այն է՝ գերմանական Սօցիալ-Դէմօկրատիայի յայտարարութիւնը, որով Բէբէլը ասում է թէ միտք ունի Գերմանիայի պաշտպանութեանը նպաստել: Զէնքի կը դիմեն:

"Դուք պատրաստւում էք Շտուտգարտ երթալ՝ երկիրը ուրիշին յանձնելու երևոյթով:" (Շատ պատգամաւորներ ծափահարում են:)

ՎԱՅԱՆԻ ՃԱՌԸ

Վայանը յայտարարում է, որ Գէդի մեկնաբանութիւնը ճիշդ չէ: Նա վերստին կարդում է Սէնի (Լիմօժում ընդունուած) առաջարկը, նա ցոյց է տալիս, որ առաջին մասը միջազգային Կօնգրէսների բոլոր որոշումների վճիռների մի ամփոփումն է: Ինչ որ վերաբերում է երկրորդ մասին, նա արձանագրում է, սկզբունքների համաձայն, մի նոր իրողութիւն, — այն է՝ ուժեղ, գործելու ընդունակ մի Միջազգայնականի (Ինտերնացիօնալի) հաստատութիւնը: Որ դա ճշմարիտ է՝ դրան ապացոյց կարող է լինել նրա գործունէութեան սկզբնաւորութիւնը, այն է՝ Միջազգային Բիւրոյի, մեր խնդրանքի համաձայն, որոշում՝ անմիջապէս իր պատուիրակներին կանչել ընդհարումը արգիլելու համար: Հասկանալի եղաւ թէ պէտք է որ Միջազգայնականը, հանդէս բերելով հանգամանքին համեմատ ընդունուած բոլոր որոշումները, հնարաւոր միջոցներ գտնէր ընդհարման պարագային: Որոշումը միջազգային ջանքի մի հետևանքն է:

Համաձայն ենք որ զանազան երկրների մէջ տեղի ունեցող իրերը մենք տարբեր կերպով կարող ենք հասկանալ: Յայտնի բան է՝ զինուած միջազգայնականի կարիք չկար, որ արգիլէր, Ֆրանսիայում, Մարոկկեան սէնդիկատի միջամտութիւնը:

Բայց ինչ որ մենք ուզում ենք, մեր կարգաւորած գործունէութեամբ, այդ այն է՝ չթողնել որ պատերազմը ծագի, առանց որ մենք կարողանայինք մի բան անել:

Սօցիալիզմը հնարաւոր դարձնելու համար՝ պէտք է նոր միջավայր, նոր մտայնութիւն ստեղծել: Մեր ընդգրկածը երկարատև ճիգերի կարօտ մի գործ է: Մենք Միջազգայնականը առաջ կքաշենք՝ միահոգոյն միջամտութեան համար: Բէբէլից մենք կպահանջենք, որ Մանհէյմի մէջ իր ասածը կատարի, այն՝ "Որ Գերմանիայի գործաւորները ոտքի կկանգնեն, եթէ կայսրը միջամտել ուզի ռուսական յեղափոխութեան դէմ":

Նրանից մենք կպահանջենք նոյն իսկ աւելի առաջ երթալ և ճանաչել որ ընդհանուր գործադուլը գործունէութեան նոյնքան ազդու միջոց է պատերազմի դէմ, որքան որ հանրաքուէի համար:

Այդպիսի մի առաջարկի ընդունումը անհրաժեշտութիւն է: Այն հանգամանքները՝ որոնցից ծնունդ է առել այդ առաջարկը, յանկարծ կարող են նորից երևալ:

Վերջապէս, եթէ կարծեցեալ այդ շեղումը պէտք է պաշտպանել, պարտականութիւն չէ՞ մի թէ Պետութիւնը զրկել իր օժանդակիչ ուժերից, այն է՝ զինուորականութիւնից և կղերականութիւնից:

Մենք մարտնչում ենք զինուած կապիտալիզմի դէմ, այն կապիտալիզմի՝ որ Նարբօնի մէջ հրացան պարպել տուեց ժողովրդի վրան: Պէտք է կապիտալիզմից այդ զէնքը խլել: Մեր Կուսակցութիւնը լոկ ընտրողական մի կուսակցութիւն չպիտի լինի: Քննեցէ՛ք ձեր խղճմտանքը և կտեսնէք որ կուսակցութիւնը, գրեթէ, արդէն ընտրողական մի կուսակցութիւն է: Մի թէ վերջին ժամանակների յեղափոխական գործունէութիւնը Աշխատանքի Ընդհանուր Դաշնակցութեան պարտական չենք: Եթէ ցանկանում էք այդ կազմակերպութեան մօտենալ, ուրեմն մարտնչեցէ՛ք, կռուեցէ՛ք միևնոյն հողի վրայ կանգնած: Գործադրեցէք քաղաքական ուղղակի գործունէութիւն: Այդպէս անելով՝ այլևս ժամանակ չէք

վառնիլ, ձեր ընտրածներին քննադատութեան առնելով:
Մենք Շտուտգարտ պիտի երթանք պարզ և յստակ կերպով ասելու թէ՝ "մենք մինչև այստեղ պիտի երթանք". դո՛ւք մինչև ուր պիտի երթաք: Ասացէ՛ք մեզ, և ձեր պատասխանը կընդունուի մեր Կուսակցութեան կողմից: (ծափողջոյն:)

ԼԱՖԱՐԳԻ ՃԱՌԸ

. . . Լաֆարգը կշտամբում է Հէրվէին այն մասին, որ նա ընդդիմադիրական հակաղինուորականութիւն է քարոզում՝ աչքի առաջ ունենալով եւրոպական մի պատերազմ, ինչոր անտեսապէս անկարելի է: Լիմօժի առաջարկին դալով, նա ընդունում է սօցիալիստական գործունէութեան անհրաժեշտութիւնը՝ պատերազմը արգիլելու համար:

Երեք սխալ կայ, եզրակացնում է Լաֆարգը, առաջինը՝ Հէրվէինը, որ խորհուրդ է տալիս գործաւորներին բուրժուադական ազատա-խոյսների հակաղինուորականութեանը հետևիլ: Երկրորդը՝ պատերազմի ժամանակ ապստամբութեան դիմելը: Երրորդը՝ այն սխալը, որ ցոյց է տալիս յեղափոխութեան պատմութիւնը, այն է՝ հարկաւոր է որ գործաւորները բուրժուազիային ասեն թէ՝ „մենք կմեկնենք միայն այն ժամանակ, երբ մեզ համար սեպհականութիւն կապահովէք":

ՀԷՐՎԷԻ ՃԱՌԸ

Հէրվէն պաշտպանում է Իօնի առաջարկը: Նա բացատրում է այդ առաջարկի ծագումը,—այդ այն ժամանակն էր, երբ Ֆրանսիան գտնւում էր պատերազմի վտանգի մէջ, սրանից մօտ երկու և կէս տարի առաջ, այն ժամանակ՝ երբ նա դաշնակցել էր Անգլիայի հետ, ինչոր նրան յանդգնութիւն էր տալիս Գերմանիայի դէմ ճակատել և երբ արդէն սև ամպերը կուտակուել էին Մարօկկօյի ափերի վրան: Բայց ինչո՞ւ համար, հարցնում է նա, այդ առաջարկը հէնց բակլըքից վատ ընդունելութիւն գտաւ սօցիալիստների կողմից:

Որովհետև ընտրութեանց նախօրեակում այդ առաջարկը կարող էր վնասել կուսակցութեան թեկնածուների ընտրութեանը, և ընդհակառակը՝ որ այդ առաջարկը շատ լաւ ընդունելութիւն գտաւ լիբերալների (անարխիստների) կողմից:

Վերջապէս, շարունակում է նա, ինձ կշտամբում են, որ ես ցանկացել եմ այդպիսի մի դղրդեցուցիչ բանաձևով անձնագովոյց (ռէկլամ) անել ինձ համար: Այդ բանաձևը իմս չէ, այլ Իօնի Դաշնակցութեան (ֆեդերացիայի) կօմիտէինը: Ես միայն նրա մեկնաբանողն եմ:

Հէրվէն, այնուհետև, աշխատում է արդարացնել Իօնի առաջարկը, որը, ամէն բան միասին առնելով, պարզապէս յայտարարում է թէ նոյն իսկ վտանգի դէպքում դայլերը և ոչխարները չեն կարող եղբայրանալ, և այդ ժամանակն էլ դասակարգային շահերը լիակատարապէս գոյութիւն կունենան: Արդ, պրօլետարների շահերը պահանջում են, որ նրանք օգտուեն այդ ճգնաժամից և շահագործողների կոկորդից բռնեն:

Երկու միջոց կայ՝ ապստամբութիւն անմիջական կամ ապստամբութիւն զինուելուց յետոյ, մի ապստամբութիւն՝ որի հետևանքը կլինի ձեռք դնել արտադրութեան և փոխանակութեան գործիքների վրան:

Դօրդօյնի առաջարկը քննադատութեան ենթարկելով՝ Հէրվէն յայտարարեց, որ ինքը ժողովրդական զինուորացմանը (միլիցիա) կողմնակից է:

Հակաղինուորականութիւնը (անտիմիլիտարիզմ), շարունակում է նա, գլխաւորապէս հիմնուած է դասակարգային կռուի սկզբունքի վրան և, հետևաբար, չեմ հասկանում թէ ինչո՞ւ են ասում, որ նա մի շեղումն է:

Հէրվէն ասում է, որ ինքը չի վնասում Կուսակցութեան՝ իր պրօպագանդայով նորանոր դժուարութիւններ յարուցանելով:

Ցետոյ նա քննադատում է, քաղաքավարի կերպով, Սէնի առաջարկը, որի մէջ, Գէդի նման, ինքն էլ գտնում է հակասութիւն: Առաջին առաջարկը, յարում է նա, Վայանը գրել է, որ երկրորդը ընդունել տայ Ժօրէսին:

Ամփոփեմ, Գէդը ընդունում է միայն առաջին առաջարկը: Ես ընդունում եմ երկրորդը, և վերջապէս Լիմօժի Կօնգրէսին երկու առաջարկներն էլ ընդունեցան ժամանակաւորապէս:

Նա վերջացնում է յայտարարելով, որ եթէ իր քուէն անհրաժեշտ է Լիմօժի առաջարկին մեծամասնութիւն շահել տալու, ապա ինքը չէր տատանուիլ այդ քուէն տալուց, նոյն իսկ եթէ փոքրամասնութիւնը՝ վրէժխնդիր լինելու համար՝ իրեն չընտրէր Մշտական Վարչութեան անդամ:

ԼՕՆԳԷՆ ՄԻՋԱՄՏՈՒՄ Է.

Լօնգէն պատասխանում է Հէրվէին, ասելով թէ հայրենիքները թէօրիական իրողութիւններ են և ո՛վ որ ճանաչում է սօցիալիստական շարժումը, նա գիտէ, որ ամէն երկրում պրօլետարիատը միշտ ապստամբել է իր ազգայնութիւնը պաշտպանելու համար: Նա ասում է, որ չի կարելի Սէնի առաջարկը գեր-հայրենասիրութեան համար մեղադրել, երբ նա ամէն երկրների պրօլետարիատին կոչ է անում յօգուտ այն երկրի, որի վրայ յարձակուել և որին նուաճել են ուզում,—դա արդէն սօցիալիզմի աւանդութիւնն է: Եւ նա յիշեցնում է որ 1871ին, օրինակի համար, Կարլ Մարքսը, Էնգէլսը, Բէբէլը միջամտեցին Ֆրանսիայի համար: Մի ուրիշ տեսակէտից, նա բացատրում է, Սէնի առաջարկը չի պատուիրում որ ամէն ազգ մէն միմիակ ընդհանուր գործադուլ անի, կամ ապստամբութիւն յարուցանի, այլ միջազգային և միաբան մտածուած մի գործունէութեամբ ընթանայ:

—"Ես չեմ տարակուսում, ընդհատում է Գէդը, որ շահագրգռուած երկրները կկատարեն իրենց յանձն առած պարտականութիւնը. բայց ես ասում եմ, որ այն ազգը, ուր կլինին աւելի մեծ թուով սօցիալիստներ, նա ամէնից աւելի խաբուածը կլինի: Միջազգային սօցիալիստական Բիւրօն երբէք այդպիսի պատասխանատուութիւն յանձն չի առնիլ:"

"Ինչոր չի կարելի ընդունել, պատասխանում է Լօնգէն, այդ այն է՝ որ երեք միլիօն գերմանացի և մէկ միլիոն ֆրանսիացի սօցիալիստները հրաժարուեն ամէն փորձի ձեռնարկելուց և չաշխատեն զինուած մի ընդհարման առկայլ պատահականութեան առաջն առնել:

Լօնգէն վերջացնում է պնդելով յօգուտ Սէնի առաջարկին:

ԳՕՐԺՐՕՆԸ պաշտպանում է այն միտքը թէ՝ եթէ իրաւ է որ սօցիալիստ կուսակցութիւնը ընդհանուր գործադուլ կարող է անել պատերազմից խոյս տալու համար, ապա անհասկանալի պիտի լինի թէ նա ինչո՞ւ անմիջապէս չի դիմում յեղափոխութիւն անելուն:

ԴԸԼԱՊՕՐՏ իրեն կողմնակից է ցոյց տալիս Դօրդօյնի առաջարկին:

ԴՐԷՅՖՈՒՍ, (վօժժից) հարցնում է Հէրվէին, թէ ինքը ի՞նչ կանի, եթէ Գերմանիայի սօցիալիստները իր առաջարկը չընդունեն. մի՞թէ կասի թէ իրեն համար տարբերութիւն չի անիլ թէ ինքը ֆրանսիական հասարակապետութեան մէջ կապրի կամ գերմանական կայսրի հպատակը կլինի:

"Ես պատասխանում եմ, ասում է Հէրվէն, որ ինքս միմիակ ապստամբութիւն չեմ անիլ. բայց մի կաթիլ արիւն էլ չեմ տալ այժմեան հայրենիքի համար":

"Երկպիտութիւն չկայ, պատասխանում է Դրէյֆուս, մենք այս խնդրում չենք ուզում Հէրվէի քարոզած դասալքութեանը հետևիլ, և մենք համաձայնում ենք որ Սէնի առաջարկը քուէարկուի, այն պայմանով՝ որ նոյն այդ առաջարկը հաւասարապէս կքուէարկուի և՛ Գերմանացի սօցիալիստների կողմից":

Քաղաքացուհի ՍՕՐԳԸ պաշտպանում է Հերվէին. "յեղափոխական սքանչելի սերմեր է ցանել նա" յարում է Սօրգը և ցոյց է տալիս է թէ ինչպէս Հերվէն շատ մեծ ժողովրդականութիւն է վայելում արտասահմանում:

ՌԸՆՈԴԵԼԻ ճառը

Ռընօդէլը ասում է, որ նոյն իսկ Հերվէի առաջարկը անհրաժեշտութիւն է համարում, որ Կուսակցութիւնը այդ հարցը դնի միջազգային Կօնգրէսի առաջ:

Ընդհարումների խնդիրը, ժողովրդների միջև, մի քանի ամսից ի վեր, բոլորովին նոր ճանապարհի մէջ է մտել. մի քանի ամիս կայ, որ մի լուրջ կազմակերպութիւն է ուրուագծուած: Անհրաժեշտ է այդ կազմակերպութիւնը կատարելագործել, աւելի հաստատուն դարձնել և կանխապէս միաբանած մտածմունքով հիմունք դնել ընդհանուր մի գործունէութեան այն պարագայի համար՝ երբ ազգերի միջև զինուած ընդհարում կծագէր: Այս գաղափարը իրականութեան մէջ չէր կարող մտնել՝ միայն այն ժամանակները երբ սօցիալիզմը ազգայնապէս և միջազգայնապէս դեռ բաւականին ուժեղ չէր. այսօր, սակայն, առաջուանը չէ, այժմ ամէն երկրներում Սօցիալիստ Կուսակցութիւնը կարող է ծանրանալ բոլոր կապիտալիստ կառավարութիւնների վրան: Հայրենասիրութիւնը այնպէս, ինչպէս որ սահմանում են մի քանիսը, զգացմունքի գործ է, ես չեմ ընդունում այդ զգացումը, բայց չեմ էլ ընդունում Հերվէի առաջին ձևի հայեցակէտը, — ես հայրենասէր եմ ազգի անկախութիւնը պաշտպանելու մտքով:

Ռընօդէլի յայտարարութիւնը ընդմիջումներ են յառաջ բերում Գէդի կողմից, երբ նա ասում է թէ Դօրդօյնի առաջարկը անգործութեան մի առաջարկ է: Նա աւելացնում է, որ այդ առաջարկը մեծ վտանգ է թէ ազգային և թէ միջազգային կազմակերպութեան համար, որովհետև նա յայտնում է թէ հակազինուորականութիւն պէտք է անել միայն այն ժամանակ, երբ սօցիալական յեղափոխութիւն տեղի կունենայ: Սօցիալիստները պարզ կերպով պիտի ասեն աշխատաւորներին թէ նրանք ի՞նչ դիրք պիտի բռնեն միջազգային ընդհարումների հանդէպ, այդ բանը ծածկելը մի վտանգ է պրօպագանդայի համար, կազմակերպուած սօցիալիզմի գործունէութիւնը պէտք է որոշ լինի: Եթէ մենք միայն ընտրողական կուսակցութիւն ենք, դրա պատճառը այն է, որ մենք գործունէութիւն ենք ցոյց տալիս միայն ընտրողական շրջանների միջև: Եթէ Մարօկկոյի առթիւ ընդհարումից խոյս տրուեցաւ, դրա պատճառն այն է, որ Սօցիալիստ Կուսակցութիւնը գործնական այն գործունէութիւնը ցոյց տուեց, որ մենք ջատագովում ենք: Լիմօժի առաջարկը ճշդում է այդ գործունէութիւնը և, Շտուտգարտի Կօնգրէսի առաջ, նա վիճաբանութիւններ կյարուցանի, որի հետևանքը այն կլինի, որ ապագայի համար գործնական միջոցներ կխորհուին: Դօրդօյնի առաջարկը հակազինուորականութիւնը շեղումն է համարում, այդ ասելով ոչ միայն նա սխալմունք է անում, այլ սխալ մեղադրանք էլ բերում: Հակազինուորական պրօպագանդան այնպէս՝ ինչպէս մենք ենք հասկանում, ինչպէս որ Կուսակցութիւնն է հասկանում, — մի օգտակար և անհրաժեշտ պրօպագանդա է և կարելի չէ, որ գործադրական Միջազգայնականը այդ նկատմամբ մեզ խրատունք չտայ:

ԺՕՐԷՍ

Նա յայտարարում է, որ ինքը հաւատարիմ է մնում Լիմօժի որոշմանը, որովհետև սա արտայայտում է Կուսակցութեան գործունէութեան և ազդեցութեան քաղաքականութիւնը: Ոչ ոք չի կարող ընդունել որ՝ արդարև, անհրաժեշտ է մի գործունէութիւն՝ պատերազմի ոճիրը խափանելու համար: Հերվէիզմի արժանիքը նրա մէջն է կայանում, որ նա յամառօրէն, և նոյն իսկ շատաչափով, յիշեցնում է այդ գործունէութեան անհրաժեշտութիւնը:

Նախ մի կողմ թողնենք երկու միջադէպ, — Հերվէն ասաց որ իրեն հակառակորդ ընկերները կարելի է որ իրեն արտաքսեն Կուսակցութեան Մշտական Խորհրդից: Այդ խնդիրն այլևս ձգուած է, մենք չուզեցինք, ճակատամարտ մղելու ժամանակ՝ բուրժուազական մամուլի պահանջին անսալով, Հերվէին ուրանալ, և այսօր հիւսիսը կողմնակից է, որ Կուսակցութեան Մշտական Խորհուրդը կազմուի միաւմների համեմատական ներկայացուցչութեան համաձայն: Հետևապէս, ով որ Իօնի առաջարկի պաշտպանն է, նա էլ Հերվէին կընտրի:

Միւս կողմից ես չեմ սիրում, որ Հերվէն ընտրողական մտահոգութիւնների մեղադրանք բարդի իրեն կողմնակից չեղողների վրան: Եթէ մի արդար գաղափարի և մի անհրաժեշտ պրօպագանդայի համար մեզ դէմ դառնար ամբողջ հանրաքուէն, — մենք դարձեալ չէինք յետ ընկրկիլ: Չպէտք է թեթևամտօրէն և անխորհուրդ կերպով թիւրիմացութիւններ ստեղծել մի երկրի հետ: Հերվէն պատերազմի դէմ մղած իր գործունէութիւնը փճացրեց, բաւականին պարզ դիրք չըբռնելով դէպի ազգերի անկախութիւնը:

Բնական տրամադրութիւն կամ դիտաւորեալ, — Հերվէն թիւրիմացութիւնների համճար ունի: Երբ նա գրեց՝ դրօշակի նախադասութեան 4-րդ տողը աղբանոցի մէջ, — դա եղած էր որպէս մի բողոք դրօշակի պաշտաման դէմ, և փոխանակ դրան՝ այդ գրուածը ընդունուեց որպէս հայհոյանք դրօշակի դէմ: Երբ նա գրեց. "Անկցի՛ հասարակապետութիւնը", նա մոռացաւ գէթ չակերտներ դնել, և ընկերների յուզման առաջ՝ նա պէտք ունեցաւ իր մտադրութիւնը պարզել և այդպիսով պնակներ կոտրելից յախճապակի կարկատող եղաւ, (յօնքը շինելու տեղ՝ աչքը հանեց): Եւ միշտ միևնոյն ակամայ չար խաղն է, որ նա խաղաց Տիվօլի-Վօ-Հօլի մէջ, իր արտասանած ճառով ունկնդիրներին այն միտքը տալով՝ թէ ինքը բոլորովին անփոյթ էր դէպի ազգերի անկախութիւնը:

ԱՁԳԸ

Պէտք է երկդիմութիւնը փարատել: Շատ ընկերներ Հերվէիզմին յարեցան, որպէս աւելի կորովալից մի բողոքարկութիւն պատերազմի դէմ: Իօնի առաջարկը քուէարկող ընկերները պէտք է գիտնան թէ իրենք ինչ են ցանկանում քուէարկել. ըստ իս՝ հայրենիքները ոչ միայն իրողութիւն են, այլև ունին սօցիալիստական և մարդկային արժէք: Ազգերի նաւաշինարաններումն է որ պրոլետարիատը կարող է աշխատել իր ազատագրութեան համար: Նրանց ինքնավարութիւնը անհրաժեշտ է մարդկութեան համար՝ որպէս անհատների ինքնուրոյնութիւն: Արդ, դուք ի՞նչ էք անում այս ազգերին՝ Հերվէ՛: Երէկ դուք չպատասխանեցիք ձեր դէմ եղած առարկութիւններին: Դուք չպատասխանեցիք Ռապպօպօրի առարկութեանը, որ ցոյց էր տալիս թէ դուք ընդունում էիք որ Մարօկկոցիները ինքնապաշտպանութեան դիմէին, մինչդեռ նոյն իրաւունքը զլանում էիք Ֆրանսիային՝ ընդհարման ժամանակ: Դուք ասում էիք թէ չի կարելի իմանալ թէ ո՛վ է յարձակում գործողը և ո՛վ ինքնապաշտպանուողը, և սակայն դուք հաւանեցիք Շուէտացիների և Նորվէգացիների բռնած դիրքին: Ես ձեզ հետևեալ հարցն եմ առաջարկում, — եթէ արտաքին մի նշանից կարողանայիք իմանալ, որ մի ժողովուրդ նախայարձակ է, իսկ միւսը զոհ, ի՞նչ կանէիք դուք: Արդ, անիրականանալի ցնորք չէ. — պրոլետարիատի մէջ մի շարժում կայ իրաւարարութեան համար (arbitrage), կառավարութիւնները ստիպուած են հետևելու. ուրեմն՝ եթէ ընդհարման րոպէին, Ֆրանսիան ասի. "Ես ցանկանում եմ իրաւարարութիւն և պատրաստ եմ նրան ենթարկուիլ," և

եթէ Գերմանիան, միևնոյն բոպէին, ասի՝ "Ո՛չ,"—ի՞նչ կանէք դուք։ Ես համոզուած եմ որ Իսնի կողմնակիցները ապրի ինքնապաշտպանութեանը կողմնակից կը յայտարարեն իրենց։

Դուք ինքներդ ցանկացաք ռուսական Յեղափոխութեան ինքնապաշտպանութիւնը կազմակերպել։ Ի՛հ, ձեր թէորիան հակասութեան մէջ է ձեր յեղափոխական կամքի դէմ։ Պատերազմի ժամանակ միայն Ֆրանսիայի ընդլիմադրութիւնը կարող է օգնել գերմանական յեղափոխութեանը՝ Կայսրութեան դէմ. անձնատուր եղող Ֆրանսիան գերմանական սոցիալիզմին կդաւաճանէ։

Իսնի առաջարկը երկմտութիւններով լի է, նա ամբաստանում է բուրժուական հայրենասիրութիւնը, ուրեմն ինքը մի ուրիշ տեսակի հայրենասիրութեան հասկացողութիւն ունի։ Սոցիալիզմի ճանապարհի վրայ գտնուող Ֆրանսիա՞ն մենք պիտի յանձնենք։

Այս հակասութիւնները չեն կարող պաշտպանուել։

Դուք յանեցած էք, Հերվէ՛, հայրենիքի նկատմամբ դուք մտածմունքի այն զրութեան մէջն էք գտնուում, որի մէջ էին գործաւորները սրանից մէկ դար առաջ՝ մեքենաների նկատմամբ, երբ նրանք մեքենաները փշրում, խորտակում էին։ Պրոլետարիատը ոչ թէ պէտք է փշրէ հայրենիքը, այլ ընկերականացնի։

Սխալ է, խակապէս, հայրենիք և դասակարգ իրարու հակադրել։ Գործաւորները հայրենիք չունին՝ ասում է, ընդհակառակը՝ նրանք հայրենիք չունին, երբ դասակարգ չեն կազմում։ Որչափով որ նրանք համախմբւում են կռուի համար, այնչափով էլ գործաւորները մի հայրենիք ունին։ Եւ գործաւոր դասակարգը ունի իր հայրենիքը։

Ահա լեզուն, որով ես խօսած եմ ամէն տեղ։

Հաւատացէ՛ք, սա ընտրողական խոհեմութիւն չէ, այլ ճշմարտութեան մի պարտականութիւն, որ մենք կկատարէինք նոյն իսկ պրոլետարիատին հակառակ, երբ դուք յաջողէիք նրան մոլորեցնել։ Եթէ դուք կողմնակիցներ ունիք, — դա պատերազմի դէմ ընդհանուր գործունէութեան կարիքի պատճառով է։ Այդ գործունէութեանը ընդդիմադրելով՝ Հիւսիսի մեր ընկերները Հերվէիզմին են ոյժ տուած լինում։ Սա Լիմօժի առաջարկի տրամաբանութեան իմաստն է։

ԳԷԴԸ ընդմիջում է,

"Այդ ձևի տակ՝ մենք ընդունում ենք այն"

(Երկարատև ծափահարութիւններ։)

ԺՕՐԷՍԸ շարունակում է, — թւում է թէ Դօրդօյնի առաջարկը ամէն գործունէութիւն դատապարտում է։

Իր պակասութիւնը դրա մէջն է։ (Գէդը բողոքում է։) Եթէ մենք համաձայն լինէինք այն բանի մասին թէ այժմեան միջավայրում՝ կարելի է զօրեղ կերպով պատերազմի դէմ գործել, ապա մեզ կմնայ միջոցները խորհիլ։

Բայց ես չեմ կարծում որ մենք համամիտ ենք նախապայմանների վերաբերմամբ։ Դուք վերջնական մի նպատակ էք ընդդրկում, և յետոյ կիսով չափ անտարբեր էք մնում դէպի միջոցները։ Ես հանգիստ չեմ, երբ դուք հակազինուորական նուիրումը և հակակրերականութիւնը նկատում էք որպէս շեղումներ։ Բայց Բեբելն իսկ՝ իր առաջարկով ընդունում է, որ կարելի է պատերազմին խոչնդոտ հանդիսանալ՝ կապիտալիզմը կործանելուց առաջ։ Միլիտարիզմը (զինուորականութիւնը) այնպիսի բեռներ է հարկադրիչ դարձնում, որ շատ դասակարգեր պատրաստ են նրա դէմ մարտնչելու։

ԴՕՐԴՕՅՆԻ ԱՌԱՋԱՐԿԸ

Ես շատ լաւ գիտեմ, Գէդ, որ հակազինուորական այդ գործունէութեան համար դուք սոսկում էք խառնափնդորականութիւնից։ Ճշմարտութիւնը այն է՝ որ ես կողմնակից եմ կռուի՝ ամէն հողի վրայ։ Եթէ այս է, որ դուք անտանում էք խառնափնդորականութիւն, ապա, զգուշացէ՛ք, ձեր առաջարկը ինքնին մի բացարձակ խառնափնդորականութիւն է, որովհետև ո՞րն է այն արդարութիւնը որ պաշտպանում էք — և իրաւամբ — Հերվէի դէմ, եթէ ոչ՝ խառնափնդորականութեանց խառնափնդորականութիւնը։ Եւ արդարև, պատերազմի յայտարարութեան ժամանակ, Դօրդօյնի առաջարկը գործադրուած ի՛սկ լինելով, ի՞նչ պիտի անեն պրոլետարները, եթէ ոչ բուրժուաների հետ խառնուիլ միևնոյն զրօշակի տակ։ Ես ասում եմ որ դա վտանգ չէ, որովհետև պրոլետարները դասակարգային բաւականաչափ գիտակցութիւն ունին հայրենիքը պաշտպանելու համար բուրժուաների հետ՝ թէև բոլորովին ուրիշ շարժառիթներից մղուած։

. . . Ես ասում եմ, շարունակում է ԺՕՐԷՍԸ, որ եթէ զինուորականութեան դէմ ուղղակի ճակատամարտ մղելու մէջ խառնափնդորութիւն կայ, ապա Դօրդօյնի առաջարկը այդ վտանգը ամենաբարձր կէտին է հասցնում։ Բայց Դօրդօյնի առաջարկի մէջ մի եղակի հակասութիւն էլ կայ։ Ի՞նչպէս։ Խօսքս պատերազմական վարկի մասին է. ինչո՞ւ համար մենք՝ սոցիալիստներս, մասնաւոր կերպով մերժում ենք պատերազմական բիւջէն։ Դա ազգը զինաթափ անելու համար չէ, նրա համար չէ, նոյնպէս, որ մենք զինուորական առանձին վախ ունինք։ Մենք այդ վարկը մերժում ենք ցոյց տալու համար՝ որ կառավարութիւնը որոշ երաշխաւորութիւն չի տալիս պրոլետարներին, որ բռնի աշխարհակալութիւններ չի անիլ, և որ բանակը զարգ է ածում գործադուլի դէմ։

Ուրեմն այդ միջոցը դերս է։ Դուք ինքներդ այդ գիտէք, Գէդ։ Բայց ինչո՞ւ, ուրեմն, Դօրդօյնի առաջարկը ջատագովում է գործունէութեան մի միջոց, որ դուք խոստովանում էք թէ խաբուսիկ է։ Այդ նրա համար չի՞, որ դուք անհրաժեշտութիւն էք համարում, այդ կերպով, այդ նկատմամբ բաւականութիւն տալու մտքին, պրոլետարիատի մարտականութեան կարիքին։

Ի՛հ, մի պատերազմի յայտարարութիւն ասեն՝ ի՞նչ ոյժ էր ունենալ սոցիալիզմը, եթէ իր բոլոր կազմակերպութիւնների մէջ յայտարարէր կառավարութեան թէ ինքը ցանկանում է, որ ընդհարումը իրաւարարութեան ենթարկուէր, եթէ ոչ՝ ինքը պատրաստ էր ապստամբելու։ Այո՛, ոՀիր կլինէր, եթէ թոյլ տրուէր որ պատերազմ տեղի ունենար։ Եւ ի նկատի ունեցէք, որ նոյն իսկ մի փոքրամասնութեան գործունէութիւն, այդ ողբերգական բոպէների մէջ, կարող է վճռական լինել և կառավարութիւնները անկարող են ճշգիւ որոշել իրենց առաջը կանգնող ընդդիմադրութեան ոյժի չափը։

ԳԵՐՄԱՆԱՑԻ ԸՆԿԵՐՆԵՐԻ ԴԻՐՔԸ

Մեզ ասում են թէ գերմանացիները այդ կարգի վճիռներ չեն կարող ընդունել Շտուտգարտի մէջ։ Մենք այդ կըսեմենք։ Ես երկիւղ եմ կրում որ մի՛ զուցէ այստեղ եղող մեր ընկերներից շատերը աւելի խոհեմ լինեն՝ քան գերմանացիները։ Ցիշենք Կաուցկու խօսքերը Գերմանիայի միջամտութեան նկատմամբ՝ ռուս յեղափոխական շարժումը ճնշելու համար։ Եւ նա չի՞ գրել, նոյնպէս, թէ սոցիալիզմը արդէն բաւականին ուժեղ էր, ո՛չ թէ իրաւարարութիւնը հրամայական դարձնելու, այլ գերմանական կառավարութեան ահաբեկման մի սարսուռ տալու՝ պատերազմի առաջ։ Ի՛հ, ես ասում եմ, որ այդ յայտարարութիւնը արդէն բաւականին մօտ է Լիմօժի առաջարկին։

ՔԱՂԱՔԱՑԻ ՀԵՐՎԷԻ ՃԱՌԸ

Հերվէն խօսք է առնում Ժօրէսին պատասխանելու։ Նա ասում է, որ ինչքան էլ ասողներ կան թէ Իսնի առաջարկը կցկտուր է, այնուամենայնիւ Լիմօժի մէջ ասացած ճայների կրկնապատիկը նա պիտի ասանայ Նանսիի մէջ։ Ցետոյ նա բացատրութիւն է տալիս իր ազգակարգ նախադասութիւններից մի քանիսի մասին. եւ նախ այն նախադասութեան, որով զրօշակը ցցել էր աղբանոցի մէջ Վագրամի ճակատամարտի

տարեգրքի նախօրեակում, և ապահովացնում է որ իր այդ արարքը այնքան էլ կրօնական չի եղել, ինչպէս ներկայացնում է Ժօրէսը: Ճշմարտութիւնը այն է, որ ինքը գիտէր թէ պոռալ-կանչելու տեղիք պիտի տար, ուստի ինքը այդ արել է գիտմամբ, որպէսզի աւելի մեծ ուշադրութիւն գրաւէր: Միւնոյն բացատրութիւնն ունին միւս նախադասութիւնների մասին, օրինակ, "Անկցի՜ հասարակապետութիւնը":

— Ճիշդ է, ասում է ՎԱՐԷՆԸ.

— Դուք մէկն էք նրանցից, որոնց ես ի նկատի ունեմ, պատասխանում է Հերվէն, և որովհետև ձեզ նման շատ սօցիալիստներ կան, ուստի ես կարիք եմ զգում ձեզ ապահովացնելու թէ մենք երբէք չենք պաշտպանել հասարակապետութիւնը՝ կարճ կերպով: Այո՛, իմ յօդուածի միտքը աղաւաղեցին: Բայց միթէ այդ միայն ինձ էր պատահել: Ժօրէսը չի՞ յիշում իր այն նամակը, որ նա ուղղել էր Նալուս անունով մի սօցիալիստի, չէ՞ որ այդ նամակի միտքն էլ աղաւաղեցին և մենք ուղղելու պէտքն զգացինք:

Նա բացատրում է այնուհետև իր առաջարկի միտքը և աշխատում սահմանել իր սօցիալիստական հայրենասիրութիւնը՝ որ հակադիր է Գէդի ու Ժօրէսի հասկացած հայրենասիրութեանը:

— Արդ, խի՛ր, Քաղաքացի Ժօրէս, բացագանչում է նա:

— Ձեր հրամանին եմ սպասում, տասնապետ (caporal), պատասխանում է Ժօրէսը, զինուորական բարև տալով: (բարձրաձայն ծիծաղ:)

Մեր հայրենասիրութիւնը, վերսկսում է Հերվէ, դասակարգային հայրենասիրութիւն է: Գէդի և Ժօրէսի հայրենասիրութիւնը մի հայրենասիրութիւն է, որի մէջ ձուլւում են բոլոր դասակարգերը:

Այնուհետև նա պատասխանում է իրեն ուղղուած հարցերին՝ թէ այն դէպքում, երբ մի ազգ պատերազմի սպառնալիքի ենթարկուի, իրաւունք ունի՞ ինքնապաշտպանութեան դիմելու, և յայտարարում է թէ ինչոր վերաբերում է ռուս յեղափոխութեան պաշտպանութեան կազմակերպութեանը, նա կարծում է որ Սօցիալ-Դէմօկրատիայի պարտականութիւնն է բոլոր ուժով ընդդիմադրել ամէն միջամտութեան, որովհետև Ռուսաստանի երկրագործական պայմանները աչքի առաջ ունենալով, յաջողութեան պայմաններ կան, որ համայնական տիրապետութեան այդ նախատարրից սօցիալիստական ընկերութիւն դուրս գայ: Իսկ ինչոր վերաբերում է իրենց՝ ռուսներին, նրանք պէտք է աշխատեն ձեռք դնել արտադրութեան և փոխանակութեան միջոցների վրան:

Ժօրէսի այն ենթադրութեան համար թէ երբ մի երկիր իրաւարարութիւն պահանջի, իսկ միւսը յարձակում գործէր, Գերմանիան, օրինակի համար, Ֆրանսիայի վրայ արշաւող, այդ պարագային գերմանական Սօցիալ-Դէմօկրատիան ապստամբութիւն պիտի գործի Գերմանիայի մէջ, ինչպէս և նոյն ժամանակին ֆրանսիական Սօցիալ-Դէմօկրատիան՝ Ֆրանսիայի մէջ:

Մարոկկոյի օրինակին գալով, թէզը փոխւում է, որովհետև նա չի կարող դիմել Մարոկկոյի պրոլետարիատին և նրանից չի կարող ցոյց տալ դասակարգային իր դիրքը, ուստի միայն աշխարհակալ ժողովրդին դիմելով է որ կարելի է ընդհարումից խոյս տալ:

Նա աւելացնում է, թէ ինքը համոզուած է, որ Ժօրէսը իրեն դէմ չի ծառանում միմիայն ընտրողական պատճառներից դրդուած, բայց նա հաւատացած է որ, նմանապէս, պարլամենտական սօցիալիստների մեծ մասը այդ մտահոգութիւնը ունին:

ԳԷԴԻ ՃԱՌԸ

Երէկ ես ցոյց տուեցի թէ Լիմօժի առաջարկի մէջ ի՛նչ հակասութիւններ կան և թէ ինչ պատճառով է, որ այդ առաջարկը չի կարելի ներկայացնել Միջազգային Կոնգրէսին:

Ես գալիս եմ պատասխանելու այն քննադատութիւններին, որ եղան Դօրդօյնի առաջարկի նկատմամբ: Ասում են թէ դա անշարժութեան և անգործունէութեան մի առաջարկ է, նրա այն նկատմունքի պատճառով՝ որով հաստատում է թէ պրոլետարիատի միակ մտահոգութիւնը պիտի լինի քաղաքական իշխանութիւն ձեռք բերել՝ կապիտալիստական սեպհականազրկման և արտադրութեան միջոցների ընկերային սեպհականութիւն դարձնելու համար: Բայց գործաւոր դասակարգի կազմակերպելը անգործունէութիւն չէ. դա ամբողջ սօցիալիզմն է և այն վեհագոյն գործունէութիւնը, որ անհրաժեշտ է նրա համար: Այդ բանին իրենց ջանքերը տալով՝ սօցիալիստները չեն կարող մեղադրուել որպէս անգործունեաներ:

Զինուորական ծառայութեան ժամանակամիջոցի կրճատմանը հետամտելով և տանելով՝ մենք նպաստում ենք ազգի ապազինուորականացմանը (démilitariser) և դա արհամարհելի մի բան չէ:

Ընդհակառակը, իրաւունք ունեն նրանք, որոնք ասում են թէ պատերազմական վարկի մերժումը տղայութիւն է:

Բայց Հերվէի յայտարարութիւնները և՛ս աւելի վտանգաւոր են. նրանք խոչնդոտ են սօցիալիստական պրոպագանդային և սօցիալիստական շարժման տարածմանը:

Մենք չենք ընդունում մեզ դէմ ուղղուած այն մեղադրանքը, թէ մեր առաջարկած գործունէութեան միջոցները անբաւականացուցիչ են, որովհետև մենք այդ միջոցները չենք մղում մինչև ապստամբութիւն և մենք ջատագովում ենք քաղաքական իշխանութեան տիրապետելը և արտադրութեան միջոցների ընկերականացումը: Մենք պարտականութիւն ունինք բանաձևելու միայն այն, ինչոր կարող ենք իրականացնել, և նոյնպէս գործածել միայն այնպիսի խոհեմ լեզու, որ նեղը չէր ձգիլ միւս ազգերի մեր ընկերներին:

Լիմօժի առաջարկը մեր ցանկացած յստակութիւնը և ճշգրտութիւնը չունի: Թող առաջ բերեն Գերմանիայի մեր ընկերների նման բանաձևուած մի բնագիր, կամ մի այնպիսին՝ որպիսին մի քիչ առաջ բացատրում էր Ժօրէսը, — և մենք կընդունենք:

Այս կերպ կփարատուեն երկդիմութիւնները:

Անցնում են քուէարկութեան:

Իօնի առաջարկը մերժւում է 251 ձայնով 41-ի դէմ՝ 12 ձեռնպահութիւն:

Դօրդօյնի առաջարկը մերժւում 175 ձայնով 123-ի դէմ և 6 ձեռնպահութիւն:

Լիմօժի առաջարկի առաջին մասը վերապահւում է 251 ձայնով 23-ի դէմ և 30 ձեռնպահութիւն:

Լիմօժի առաջարկի երկրորդ մասը ընդունւում է 169 ձայնով 125-ի դէմ և 9-ը ձեռնպահութիւն:

Լիմօժի առաջարկի ամբողջութեան քուէարկութիւնը տալիս է.

Դեր 190
Դէմ 16
Ձեռնպահութիւն 100

Նիստը փակւում է:

(Շարունակելի)

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ գանձարանում ստացուել են հետևեալ գումարները. —

„ՓԻՍԱԽՈՏ"Ի Մ-ղից	—	—	—	—	20 ր.	—
ՊՈՒԳՐԸՇԻ „	—	—	—	—	70 Փ.	0 ս.
ՌՈՒՍՃՈՒԴԻ „	—	—	—	—	300 „	„
ՍՕՖԻԱՅԻ „	—	—	—	—	200 „	„
ՃԱՎԱՑ՝ Ո Ոսկաննեանից	—	—	—	—	50 „	10 „
Տոքտ. Եղէգեանից	—	—	—	—	20 „	„
ԱՄԵՐԻԿ. ԳՈՐԾ. ՅԱՆՁՆԱԽՄԲԻՑ		—		—	167 ֆր.	75 ս.
ԻՍՏ ՍԷՆՏ ԼՈՒԻՋԻ Մ-ղից (ի նպաստ քաղ. բանտ)						30 ֆր.

M. BELLART — 7, Rue Campagne-Première 7,
(France) PARIS.

Imprimeur-Gérant EMILE LEBÉE